

TÖRTÉNETI MONDÁK

HELYI GYÖKEREK

A szegedi tájnak és népnek is megvan a maga történeti mondavilága, epikai hagyománykincse. Országszerte ismert mondák helyi változatai mellett számos olyan hagyománnyal is találkozunk, amelyek a szegedi múltból és sorsból sarjadtak, amelyeket tehát a szegedi világ ihletett és a *genius loci* szólal meg bennük naiv szépséggel, költői erővel.

Rendszeres föltárásuk, tudatos gyűjtésük voltaképpen Dugonics Andrással kezdődik, majd Kálmány Lajossal teljesedik. Akadnak már ugyan előzőleg följegyzett mondáink is, ezeknek megörökítését azonban csak kedvező véletleneknek köszönhetjük.

A múlt század elejének romantikus, múltba néző magatartása, később pedig a bontakozó folklorisztikai érdeklődés jelentős mértékben hozzásegített a szegedi mondavilág tüzetesebb megismeréséhez is. Olykor azonban már nehéz eldönteni, hogy a legutolsó évszázadban lejegyzésre kerülő mondák, főleg pedig a török hódoltsághoz és alsóvárosi templomhoz fűződő hagyományok közül melyik az olvasmány-ihletű, és melyik tekinthető az egykorú néphagyomány töretlenül élő, íratlan megnyilatkozásának.

A középkori hősköz és eseményekhez fűződő szegedi mondai hagyományok folytonosságát legfőljebb csak Toldi, Mátyás király és Dózsa György személyénél lehet föltételezni. Valószínűnek látszik, hogy a többiekénél, de részben az említettekénél is a XVIII. század barokk és a XIX. század elejének romantikus történelemszemlélete, a kezdődő népoktatás, az olvasás készsége, a népkönyvek terjedése is hozzásegített egyes mondák folklorizációjához, esetleg az élőszavas gyakorlat fölerősítéséhez és így újabb helyi, szegedi változatok kialakulásához. A részletkérdések tárgyalására egyébként az egyes mondáknál kerül sor.

Hősköz, eseményekhez kapcsolódó szegedi mondák

ATTILA. A hun király viselt dolgaival egy szegedi piaristának, Fiala Jakabnak „Szegedis” címen írt latin eposza foglalkozik (1735), amelyben az Isten kardjáról, Szeged városának Attilától való alapításáról is szó esik.¹ Már ő is föltételezi, hogy a hun főváros Szeged helyén vagy környékén feküdt. Dugonics ezt az Etelkában meg is jeleníti. Az ő nézetében Priskos rhetor följegyzései alapján később több, kritikai szemlélettel dolgozó történetíró (Salamon Ferenc, Reizner János), továbbá a „Láthatatlan ember” írója, Gárdonyi Géza is osztozik.

¹ A szegedi Attila-hagyományról először *Fiala J.*, *Ars orandi cum Szegedinos libris quatuor. Budaë 1735; Szegedi fővárosáról Etelka I, 202.*

Bizonyos, hogy a XIX. században már elevenen él az a helyi Attila-monda, hogy királyi sátra a mai Széchenyi tér 13. számú későbarokk ház helyén állott, s a ház erkélyén látható, páncélos vitézt ábrázoló vasdombormű voltaképpen Attila király kép-mása. A hagyományt Tömörkény szövegezésében közöljük:

A szegedi piacon állt valami száz év előtt egy fogadó s bormérés. Ez nem kisebb emberhez, mint Attilához, a hunok királyához volt címezve, két t-vel és egy l-lel, bár Attila nevét soha még magyar ember nem mondta Attilának. A fogadó helyén állott valaha, régen, egykoron, hajdanán Attila sáto-ra. Vagyishogy innen kormányozta a kerek világot. Igazán érdekes, hogy micsoda naivitásokból származnak az ilyen mondák, amik később hitté válnak, s az Attila dicsőségén fölkellesült régi magyarok sokszor elidőztek azon a helyen, ahol egykor az Isten Ostorának fejedelmi sátora állott. A hiedelem bizonyosságát az adta, hogy amikor a fogadót építették, a földben találtak egy jókora vastáblát, rajta sisakos férfifejjel. Hát lehetett ez más, mint Attila? Nem lehet más, s a vastábla mint címer ékeskedett a fogadón. A múlt század első felében lebontották a földszintes épületet, de Attila képe oly tiszteletben részesült akkor is, hogy az újon épült emeletes háznak az erkélyébe beleépítették. Most is ott van, s a népek tisztelettel tekintenek föl rá.²

Tápaiak szerint királyi sátra a közeli Óthalmon állott.

A gyálai néphagyomány így ismeri Attila kardjának történetét:

Mikor Átillának a kardja leesött az égből, bódéjával, azaz markolatával esött lefelé. Annyira lémönt, hogy nem láthatta mög sénki sē. A király gulyásának hároméves jószága, vemhős jószága sántított. Nézi, hát látja, hogy folyik a vére. Vörös a kard is. A botjával kiásta, Atillának átaladta. Evvel vót Átillának olyan ereje, hogy az egész világon köröszülmönt. Az Úristen avval ajándékozta mög. A kardot vele égygyütt eltemették. Ma is keresik, de nem tanálhatik mög.³

Szintén Kálmány jegyezte föl azt a hiedelmet, hogy Attila fán termett, mint a gomba. Sajátos tápai hagyomány szerint Attila király zömök, fekete, *bikaszömű* ember volt. Mindazok, akik rá emlékeztetnek, az ő ivadékai, leszármazottjai.

ÁRPÁD. Az Árpád fejedelemhez fűződő mondák általában népiskolai, irodalmi eredetűnek tetszenek, tehát úgy folklorizálódtak. Szegedi vonatkozásban mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az Anonymus nyomán kibontakozott honfoglaló hagyomány szerint az első országgyűlés színhelye a közeli Szer. A nagy esemény emlékeztét a középkor folyamán az Árpád-család patrónájának, Szűz Máriának szentelt szeri bencés apátság is ápolhatta. A legújabb kutatások ugyan kétségbevonják a szeri országgyűlésről szóló hagyomány hitelességét, ez azonban a monda gyanútlan világát természetesen aligha fogja befolyásolni.

A szeri pusztta birtoka és használata a hódoltság korától egészen a múlt század végéig megoszlott Szeged és Kecskemét között. Ebből a körülményből azután a millennium idején versengés támadt, melyik várost illesse az emlékmű állításának nemes kötelessége. Az országgyűlés történetírói szakvélemények alapján a Szeged vonzási körébe tartozó *Alsópusztaszer* (Sövényháza) mai nevén *Ópusztaszer* mellett döntött, azonban Kecskemét városa sem hagyta magát: a maga területén, *Felsőpusztaszeren* külön emeltetett az *ezredős esztendő* emlékére turulmadaras obeliszket.

A század elején Szegeden *Pusztaszeri Árpád Egyesület* néven polgári jellegű társadalmi mozgalom alakult, amelynek célja Árpád és a millennium kultusza, továbbá

² Az Attila képmásának vélt vas domborműről először 100 (= *Szabó Mihály*), Az Attila kocsmája. Népregei adatok Szeged történetéből. SzH 1860, 65-67. sz.; *Kovács J.*, Szegedi emlékek 16-19. Hajnali sötétben 411; *Szabó Zs.*, Attila szegedi lakhelyét jelzi a Széchenyi-téren egy vastábla a kapu fölött. Szegedi Új Nemzedék 1940, 67. sz.

³ Az Isten kardjáról *Kálmány* III. 303. Egy kiszombori változat *Hagyományok* II, 163. Mesemotívumként a gomba-hiedelemről EA. 2809. Dócban úgy tartják, hogy az egyik útszéli kereszt alatt van Attila sírja. SzegSz. II, 486. *Szentferenc* címszó. — Mesemotívumként Tombác János egyik meséjébe (Genovéva) is belekerült.

a néphagyományok romantikus hevületű ápolása volt. Főleg a népviselet és magyar táncok szolgálatán buzgólkodott. Az egyesület kezdeményezte a szeri országgyűlésnek minden év első szeptemberi vasárnapján való megünneplését. Az első világháború előtt a Kossuth-kultusz ápolását is összekötötték vele. Az ünnepségek, amelyet népi demokráciánk is számontart, a környékbeli kocsikon odaérkező nép ajkán *árpádbúcsú*, *szobori búcsú* a jellemző neve. Ez esetben nyilván a mondai hagyomány népi, társadalmi igézetéről is beszélhetünk.

Alsóvároshoz tartozik egy ősi kertség, a *Balagító*, régiesen *Ballagító*, amelyhez az *Etelka*⁴ ezt a mondai névmagyarázatot fűzi:

Árpád a honfoglalás után Szegeden mulatozva, a Tisza kiöntésein vadászgatott. Egyízben egy hattyút ejtett el egyik nagy rétséges tónak kellő közepén, s mert se csónak, se talpak, se tutajok jelen nem voltak, egyik szolgálja, kinek szavajárása „ballagok” volt, s ki ezen okra nézve közönségesen nem másnak, hanem Ballaginak neveztetett régi magyarainktól, ez a szegény szolga béballagott ugyan a vízbe, de soha többé ki nem ballaghatott. Elyelte a tó, és magába eltemette az iszap. Mind az által ennek a magyar szolgának nevével nem nyelhetette mégis annak a torkos tónak telhetetlen iszapja, mely összefonnyadt testét eltemethette. Fennforog még most is örökös neve, ha nem másutt is, legalább a szegedieknél, itt e mai napiglan azt a tót, melybe az a Ballagi belehőlt, Ballagi-tónak nevezik. A tón túl azt a helyet, melyben a hattyú eltemettetett, Hattyúsnak mondták a régi magyarok, a mostaniak pedig Hattyásnak.

Más adatok híján nehéz eldönteni, hogy e magyarázatban Dugonics tudákos névelmezéséről, vagy az ő idejében hallott helyi népmonda megörökítéséről van-e szó. Ez a mondai hagyomány népünk körében egyébként ma már csak ritkán ismeretes.

Nyilván szintén újabb eredetű, esetleg régebbi hősnék Árpád névével való helyettesítésével alakult az égi kozmosz egyik jelenségét magyarázó monda, amelyet Kálmány örökített meg, és amelybe nyilván Csaba királyfinak és Emese álmának képzetkőre is belejátszott:

Árpád apánk az édesanyjával álmodott, akinek az emlőjéből mögeredt a tej, és végigfolyt az égön. Ezt híjjuk Tejútnak. Arra mönt Árpád apánk is a serögivel.

szent István. Azok a mondák, amelyek első királyunk személyéhez kapcsolódnak, s amelyeket Kálmány gyűjtött Temesközbe sodródott népünk körében, csak részben illeszthetők bele a róla képződött mondai vilásképebe, legendakörbe. Ezt a sajátos jelenséget kétféleképpen magyarázhatjuk. Vagy olyan mondai archaizmusok megőrzéséről van itt szó, amelyeket a magyar nép valamikor országszerte ismert, de elsovadt vagy elsovasztották, mert nem lehetett beleilleszteni a *kegyes király* történelmi képzetkőrébe, egyházi és nemzeti kultuszába. Számolhatunk adaptációs lehetőséggel is: más hajdani mondahősök viselt dolgait ruházták István királyra.

Szent István királyi elhivatottságát példázza az a szőregi monda, amelyet Kálmány örökített meg:

Mikó Szent István gyerekek vót, a tengör partján kavicsokbul várat csinált. A király arra mönt szolgáljaival együtt. Nem köszöntek neki. Mögharagudott, hogy ű mán várban van, ű a vár ura, mégsé köszönnek neki. Milyen ostobák — mondogatta — az embör mellett emönnök, osztán nem is köszönnek neki. A király kérdözte tüle, hogy mit mondott. Ászondom, hogy én is csak király vagyok a magam várban.

Egy másik, Deszken följegyzett monda a Szent Jobbhoz költ magyarázatot, amelyből egyébként a király emberfölötti keménysége is kitűnik:

István király Babilonba utazott az édesanyjával, aki úgy tanálta, hogy a babiloni tornyot még maga az Isten sém dütheti össze. Szent István ezön annyira mögbosszankodott, hogy az édesanyját pofowágta. Utána mögröntent: maga vágatta lē a kezit. Ez van mög még most is.⁵

⁴ A Ballagító mondája Etelka I, 217. Vö. még Kovács J. 483. A tejútról: Csillagok 13. A szeri országgyűlés hiteléről Györffy Gy., Pusztaszer. Műemlékvédelem 1959, 193.

⁵ A két monda lelőhelye Kálmány III, 302.

Csak emlékeztetünk rá, hogy a Roland-énekekben Nagy Károly a császári trónon, a legünnepélyesebb nyilvánosság előtt üti ellentmondó feleségét arcul.

TATÁRJÁRÁS. Emlékezetét Szegeden is az ismert mondóka helyi változata őrizte meg: *Kata, Panna gyertök elő, emönt mán a kutyafejű tatár.* E szavakkal csalogatták volna elő búvóhelyükről a tatárok a magyar fehérnépeket.

A mondóka bővebb tápai kifejtése: Hát az úgy vót, hogyhát átgýtték a Tiszán a kutyafejű tatárok. Oszt akkó mán a Tiszába kiabálták:

Gyertök elő, Kata, Panna, Roza! Elmöntek mán a kutyafejű tatárok. Aztán akkó szódték össze, akit csak mög bírtak fogni. Akit mögtanáltak, el bírták kaparítani. Még az ablakon is beszóltak:

Gyertök ki Kata, Panna, emöntek a kutyafejű tatárok! Két testvér mög a poszmatba (trágyadombba) elásta magát. De csak mögtanáltak őket. Ezt a két egytestvért is évítették a kutyafejű tatárok.

Mikó tatár fogságba estek, ott nem ismerték föl egymást. Egy idő múlva mögesküdték (házasságot kötöttek), aztán visszagyútték az anyjukhon, de közbe möglött a kis családjuk. Kimönt az új házaspár főzni a kalánvert galuskát, az anyjuk mög közbe énekölte:

Lányomnak a lánya, fiamnak a fia,
Fiamnak a fia, lányomnak a lánya.

Rágyútték a fiatalok, rögtön azt kérdözték: anyám, mié énekölte ezt? Hát nem meröm mögmondani, hátha egymástul el is váltok. De aztán csak emondta: Ezt tērátok a kutyafejű tatárok hozták. Tē a fiam vagy, tē mög a lányom. Aztán néztek egymásra, ēfogta őket a rémület. Osztán most mán ebbe bele köll nyugodni, hogy űk olyan nagy veszélybe vótak, hogy nem űsmert rá egyik a másikra, hogy űk egytestvérok. Az anyjuk mög nem akarta mögmondani, hogy mié énekölte ű ezt.⁶

Egy múlt század derekán följegyzett mondai történet az *Ábrahám-Fúrús* szegedi család gazdagságát hozta a tatárjárással összefüggésbe. A kor tudakos stílusában átírt történet szerint a Fúrús család tagjai a tatárok elől a Városon kívül egy boglya tövét ben vonták meg magukat. Egyszer egy lovas közeledett feléjük, aki keresztény módon rimánkodott ételért. Meg is kínálták. Evés után lefeküdt, de nemsokára hét pogány lovas közeledett a boglya felé, és a vendéget megadásra szólította föl. Ő azonban szá-jában két hegyes törrel lóraülve, a tatárokra tört. Sikerült is legyöznie őket. Utána Fúrúséktól elköszönt, akik a lemészárolt pogányok pénzén meggazdagodtak.⁷

A mondánál számot vehetünk török hódoltsági történet visszavetítésével is.

TOLDI MIKLÓS. Már Dugonicsot is ihlette a szegedi Toldi-hagyomány: Miklós viselt dolgait a Város mondai tudatára jellemző módon Mátyás király idejébe, illetőleg a hódoltság korába helyezi. A mondának egyik, Kálmánytól megörökített verbicai változata a Kinizsi-hagyománynak is több elemét magábaolvasztotta.

Mindezeknél nagyobb jelentőségű Debreczeni János följegyzése:

Toldi gyermekkorában Budán a királyi konyhán szolgált. A szakácsné vízért küldte a Dunára. Miklós két háromakós hordót kapott föl, és azt hozta tele vízzel. Erejének híre Mátyás királyhoz is eljutott, aki vitézei sorába fogadta. Hamarosan főtisztviségre emelkedett.

Egyszer a királynál volt vacsorán. Az asztal körül olaszok hetvenkedtek. Toldi hiába nyomkodta véresre a király lábát, hogy bátorságot öntsön beléje, ne féljen tőlük. Ezt Mátyás zokon vette.

Máskor az olasz katonák fölingerelték. Erre mindkét szúrújjába huszonöt fontos követ tett és lebegtetésével a földre terítette őket. Bevádolták a királynál, aki Miklóst éhhalálra ítélte, börtönbe záratta. A szakácsné azonban könyörületből a kulcslyukon kenyérdarabocskákat dugdosott be neki és ezzel megmentette Toldi életét.

Történt, hogy egy török vitéz garázdálkodott az országban. Mindenkit megölt, aki szembefordult vele. Elbizakodottságában mise idején az oltárra ült és az égő gyertya lángjánál gyújtott pipára.

A király nagyon elszomorodott, hogy nincs, aki a törököt megalázza. Mostmár fáj neki Toldi pusztulása. A szakácsné azonban megvígasztalta: Toldi még él.

A király néhány emberével tüstént elment Toldi börtönébe, ahol a csont és bőr Toldit nagy szo-

⁶ Tápé 668.

⁷ A monda forrása MNGy. XIII, 473.

morúságban találta. Megkérdezte tőle a király: Toldi, lehetne-e, mint egykor? Lehetne idő múlva! — felelte Toldi. Toldit ezután jöltartották. Három hét múlva ismét kérdezte a király: Lehetne-e már? — Lehetne! — volt a felelet. Toldi most a király fölszólítására szétnézett az istállóban lévő lovak között. Farkuknál fogva földre terítette őket, de alkalmas lovat nem talált. Ezért megkeresték az ő szemétdombon tengődő lovát, amely csakhamar fölerősödött. Miklós bement a királyhoz, és jelentette, hogy parancsára készen áll.

A király másnap a templomba ment vele, ahol az oltáron büszkélkedő pogányra mutatott. Toldi úgy találta pofon ütni, hogy menten a földre gurult.

Majd megegyeztek abban, hogy a Duna szigetén küzdenek meg egymással. Toldi a maga csónakját visszalökte a partra, hiszen elég egy csónak is annak, aki majd életben marad. Megállapodtak, hogy fegyvereiket eldobva előbb a török nyomja le küzdő felének fejét. Ezután egymással kezét fogtak, hogy megbocsátanak egymásnak. A viaskodásban végül Toldi maradt fölül.⁸

Mint látjuk, mondai változatunk olyan mozzanatokat is megőrzött, amelyek Ilosvai Selymes Péter szövegéből, eseménysorából hiányoznak. Ezek Solymossy Sándor szerint a *chansons de gestes* nyugat-európai hatását, ismeretét tükrözik. E hagyományt egyrészt Compostela zarándokai, másfelől cisztercita szerzetesek közvetíthették népünk archaikus epikai tudatába.⁹ Csak éppen megemlíthetjük, hogy Szegedtől nem messze, a Maros mentén, Egresen épült egyik legnevezetesebb apátságuk, II. András nyugvóhelye.

A szegedi Toldi-hagyományból századunkban már csak ez a hajdani mondai háttérből érthető szólás él: *töngődik, mint Tódi Miklós lova a szemétdombon*, vagyis nehezen, keserves gondok között él.

MÁTYÁS KIRÁLY. A szegedi Mátyás-mondák egyik legrégebbi rétegére jellemző, hogy garabonciás tudománnyal felruházva, szinte boszorkánymesterként tűnik föl előttünk.

Van „ördögös kiskönyve”, amelyből három ördög ugrik ki a szolgálatára. Parancsára ezek hozzák el a török szultánt és legkedvesebb feleségét Budára, ahol Mátyás király megvendégeli, majd visszaviteti őket.

A *szajániak* is tudnak a bűbajos Mátyás király könyvéről, amellyel magához olvasta az ágyukból, akiket csak akart. Elment a törökökhöz, de senki nem látta. Muzsikált nekik, mégsem vették észre. Keresték, de nem találták. Egyszer csak elárulta magát: az muzsikál, most nektek, akitől annyira félték. Meg engedte fogatni magát, de reggel már hiába keresték, megint nem találták. Amikor végülis megölték, akkor mondták: szúrjad, szúrjad, most szürod a magyarok mindön igazságát. Szózat hallatszott az égből, hogy a harangok szóljanak, mert meghalt Mátyás király, oda az igazság.

Ebből a mondai képből Mátyásnak mítikus, még a paraszti középkor ihletében fogant alakja tűnik elénk, szemben a Mátyás-mondák túlnyomó részének anekdotikus, racionális, sokszor már a felvilágosult abszolutizmust is tükröző világával.

Egyik mesévé szélesedett, erősen átstilizált szegedi mondában, amelynek a később még sorra kerülő *Kis Kampó* a hőse, Mátyás királynak van egy „gyönyörűséges holdas lova, mely éjjel, amerre ment vele, bármily sötétben, az egész tájat megvilágította. Hadjáratában kimondhatatlan szolgálatára volt, s még megboldogult édesapjának is, kitől ő örökségben kapta.” Ez a motívum talán még a középkori Szent László-monda Szög lovának képzetköréből tapadt Mátyás alakjához. A ló azonban eszünkbe juttatja Kráľjevic Márkó *Sarac* nevezetű lovát is, ami esetleg a délszláv epika világára, Hunyadi János és Mátyás király délszláv mondakörével való meghittebb kapcsolatra is utalhat.

Szintén egyetemesebb távlatokba, a középkor világába kívánczik az a Kálmány gyűjtéséből származó *verbicai* monda, amely Mátyás királlyá választását adja elő:

⁸ Debreczeni János mondai adatai Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. MNGY. XIII, 474-479. Toldi viselt dolgairól, fegyverzetéről, szegedi vonatkozások nélkül Jeles történetek. I. Pest 1794, 26-58, 83, 129, 146, 153. A mesébe forduló verbicai változat Hagyományok I, 151.

⁹ *Solymossy S.*, A Toldi-monda keletkezése. ItK 1921. 22.

Mátyás király azelőtt béres volt. Egyszer álmában angyal jelentette neki, hogy ő lesz a király. A gazdájának hat ökre volt. Amikor szántott, mindég csára hajtotta az ökröket. Egyszer is, amikor a gazdájával szántott, elkezdett az eső szitálni.

Azt mondja a gazdája:

— Jó volna már frustukulni, de mindenütt sár van!

Avval Mátyás megfordította az ekét, a vasra tette a kenyeret, a tarisznyát meg a tézlára akasztotta. Tíz óra körül lehetett az idő, azt mondja a gazdája:

— Ma királyválasztás van. Hallod-e Mátyás, még te is lehetsz király!

— Akkor leszek király, mikor az ostor nyele kizöldel.

Belemennek a másik barázdába, kizöldelt az ostor nyele. A barázda közepén fejére szállt a korona, és hogy Mátyás az ostorral csapott az ökrökre, akkor ütődött félre a kereszt a koronán. Azóta is úgy áll.

Este ahogy beértek, jöttek is érte, vitték az ország házába. Mindjárt megtanult írni, olvasni. Ő lett a király.

Mikor átvette az ország kormányát, mivel ő szent volt, az Úristen neki szárnyat adott. Nem is volt olyan igazságos király sem azelőtt, sem azután, nem is lesz.

Mikor hat ökrön szántogatott az egyik, a másik meg két ökrön, odament, akinek hat ökre volt.

— Szántogat kend, öreg?

Megáll az öreg, két ökrét elvitte, odaadta annak, aki két ökrön szántogatott.

Megy tovább, látja, hogy a parasztember hat lovon szánt, mindjárt mondja:

— Jónapot adjon Isten, öregapám!

Két lovat mindjárt kifogott, odaadta a szegénynek.

Mátyás király palotáján annyi ablak van, ahány nap van az esztendőben.¹⁰

Ez a röviden előadott, szinte klasszikus telítettségű szöveg kopottsága ellenére is voltaképpen Mátyás királynak egész archaikus mondai jellemrajzát magában foglalja. Olyan mozzanatokat tartalmaz, és nagy, inkább csak sejtető vonalakban olyan hagyományokat fűz egybe, amelyek inkább a szomszédos népek Mátyás-mondáinak gazdagabb, részletesebb változataiban maradtak ránk.

Először is hangsúlyozza népi származását. Béres a ruszinoknál, szlovákoknál, sőt egyes ritka magyar változatokban is. A kizöldülő száraz fa, ág, bot meggyőzi a kételkedőket, hogy ő az ég választottja. Ismeretes, hogy ez a legősibb, leghatásosabb mondai motívumok közé tartozik. A korona a fejére száll, azaz ő örökli. E szó fordításából, átköltéséből a szomszédos népek mondai hagyományaiban az angyalok megjelenésének mozzanata képződött ki. Mondánk azt is megmagyarázza, hogy a kereszt miért görbe a magyar koronán.

Mátyás hirtelen, sugallatszerűen sajátítja el az írást. Ez is középkorias mozzanat, csak szenteknek és garabonciásoknak sikerült.

Mondánk szerint Mátyás király szent volt. Az Úristen szárnyat adott neki, tehát abba a mondai halhatatlanságba költözött, amelyről különösen a szlovén néphagyomány annyi magasztos változatban emlékezik meg.

Mátyás egyengeti a gazdag és szegény közötti nagy különbségeket, tehát tulajdonképpen a mondai aranykor eszményi egyenlőségét szolgálja. Erről megint a szlovén hagyománynak van sok mondanivalója.

Végül szükséges hangsúlyoznunk, hogy *Verbica* (Egyházaskér) a Szeged népéből-kirajzott legrégebb (1785) temesközi faluk közé tartozik, és a jórészt idegenajkú környezetbe az anyaváros archaikus hagyományait is magával vitte. Ezt a körülményt az is föltűnően hangsúlyozza, hogy itt élt Kálmány Lajos híres mesemondója, Borbély Mihály is.

A verbicai monda — meggyőződésünk szerint — annak bizonyosága, hogy a szomszéd népek mitikus Mátyás-hagyományainak igen régi magyar forrásai, archaikus párhuzamai is voltak.

¹⁰ Mátyás bűbajos tudományáról *Kálmány* III, 303. Szaján. Éjszaka világító lováról MNGy. 478. Szeged. A verbicai szöveg *Ortutay-Katona I.*, Magyar népmesék. II. Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó 1956, 316.

A legkorábban följegyzett anekdotikus Mátyás-mondáink közé tartozik az a palástjáról szóló *szegedi* történet,¹¹ amelyet nyilván az eleven néphagyomány nyomán Heltai Gáspár örökített meg. Arról van benne szó, hogyan ajándékozta meg a szegedi országgyűlés idején (1465) királyi palástjával a palánki Dömötör-templomot:

Ím az gyűlés pünkest mást napján vala,
Szent Demeter templomában benn vala,
Ajtatos nagy misét meghallgata,
Nagyuraknak sokasága udvart álla.
Mise után uraknak király monda:
Szent Demeternek vagyon hitvány ruha,
Emlékezetre neki offerálok,
Az érdemes szentnek jobb köntöst adok.
Mindjárt szép felső ruháját levoná,
Ajtatosságból azt oda adá,
Hogy misemondó ruha szép belőle,
Mely hatvanezer forintot megérne.
Ez lenne mindéltig Szent Demeterben,
Az isteni szolgálatban Szegeden.

A palást, egyébként a firenzei takácsművészet alkotása, nyilván még a hódoltság elején került a barátok birtokába. Máig Alsóvároson őrzik.

A helytörténeti kutatásnak eddig még nem sikerült igazolnia azt a már XVII. században felbukkanó szegedi mondai hagyományt, hogy az alsóvárosi templom építése is Mátyás király nevéhez fűződik. Ennek a szívós szegedi hiedelemnek kései gyümölcse, hogy a környező tér az árvíz óta Mátyás király nevét viseli. A hagyomány elvességét még az is erősíti, hogy a bautzeni Mátyás-emlék másolatát a templom oldalfalára helyezték (1930).

Miután Mátyás-mondáinknak még nincs monografikus teljességű földolgozása, nehéz megmondanunk, hogy a szegedi tájon ismert, illetőleg gyűjtött mondákból mi tekinthető helyi fejleménynek, esetleg megőrzött régiségnek. Mindenesetre emeljük ki a *cinkotai kántor* Borbály Mihály ajkáról¹² származó változatát:

Vót egy gazdacigány, azt írta a háza végire: nincs sömmire sömmi gondom. Mátyás királ möglátta, hogy mi van a cigány házára kiírva. Elővette a cigányt: hogy mertél ilyen kiírni ilyen szűk esztendőben? Ha nincs gondod, majd adok én — gondolta magában. Akkor adta föl: No cigány, ha ki nem tanárod, még én visszagyűvök, hogy hun a világ közepe, akkor vége az életödnek! Mög hogy én mit gondolok? Hogy én mijön állok? A cigány nagy gondságba esött. Sē inni, sē önni nem tudott a nagy gondtul. Möglátta a cigány béröse, kérdözi: uram mit búsulsz tē? Űgsē segítsz tē azon! Dehogy nem segíték in! No, ha segítész tē a bajon, neked adom a lányomat feleségül, mög ha möghalok, neked adom az egisz vagyonomat!

Visszaérközött Mátyás királ, akkor a cigánybérös kilépett a cigány elébe. Akkor kérdözi a cigánytul Mátyás királ: nohát cigány, hun a világ közepe? Mögverte a cigány a lábával a földet, aszongya: itt van uram, itt. Hát a másikat, hogy mit gondolok én? Azst gondolja király ifilsége, hogy a gasz-

¹¹ Anekdotikus mondák. Modern elméleti alapvetés *Kardos T.*, A trufa. Filológiai Közlöny 1955. 134-137. Heltai Gáspár története *Reizner I.*, 76. Megtréfálja az előtte hajlongó, ajándékra váró vásári komédiást, számító csizmadiát. *Hagyományok I.*, 145.

¹² Borbály Mihály ajkáról: Mátyás és a tapasztalatlan fiatal bíró. A cigánybéres. Megvizasztalja az öregeket és elszomorítja a fiatalokat. Vöröshagymán kapáltat az urakkal. *Hagyományok II.*, 131. Egyéb közlések: A kakas és Mátyás király. Itt a történet Mátyás alakjához való kapcsolása nyilván egészen új fejlemény. A király és Kampó. *MNGy.* XIII. 484, 479.

Kálmány kéziratcsomagból: Mátyás király hazajárt (Tömörkény). Mátyás király és a számadó bojtár (Magyarszentmárton). A kapzsi pap és Mátyás király. A francia és Mátyás király várnagya (Szeged). Hogyan ajándékozott Mátyás király (Kiszombor). Mátyás király és a sikárfüves (Szaján). Mátyás király dologra taníttatja saját testvérét (Verbica). Mátyás király meg a gyomorhajos.

Penavin O., Mátyás-mondák a Vajdaságból. *NK.* 1959, 107-115. Az 1., 2., 6. és 7. monda Csókáról való följegyzés. A falu magyar népe többségében szegedi ivadék. Kovács Ágnesnek a közléshez fűzött megjegyzései joggal mutatnak rá magyar Mátyás-hagyományaink gyűjtésének nagy hiányaira és mulasztásaira.

dájával beszél, pedig csak a bírésszel. Akkor mondta: no ha ki nem tanárod, hogy én mijön állok, vége az életödnek. A cipő talpán uram, a cipő talpán. Igaza vót, azon állt. Így a cigánybérös feleségül kapta a gazdacigány lányát, később pedig az egész vagyomját.

Ismerjük Móra Ferenc írói művészetében az *epikai hitel* nagy jelentőségét. Legtöbb novellájának, történetének van forrása. Ő maga hol az írott, hol az íratlan, azaz népi hagyományból merít: szinte csak új változatot teremt. Mátyás királynak a szegedi tájon viselt mondai kalandjait, bölcs ítélezéseit számos művében költötte meg. Kérdés, mennyiben merített az élőszavas paraszti előadásból, amelyet környékbeli ásatásai során annyiszor volt alkalma meghallgatni. Hiteles népi adatok, bizonyítékok hiányában mégsem merjük állítani, hogy Mórát akár Mátyás-történeteiben (A gyevi törvény, A dorozsmai varjú), akár a török idők költőien naiv szegedi képeiben (Balázs a bürgével, Tápai diplomaták) a helybeli folklór ihlette volna.

DÓZSA GYÖRGY. A *parasztkirály* föltétlenül ott volt a történeti mondavilág régi szegedi hősei között.¹³ Nem tudjuk, milyen körülmények között fogadta fiává a szegedi főbíró, mindenesetre azonban Verancsics Antal szerint Szapolyai János *végezetre osztán fejét vitéte neki, és Szegeddi kildé ajándékon az szegedi fejbírónak, kinek Pálffy Balázs neve vala. Mely Pálffy Balázs hites atyja vala nekie*. Szerémi György még hozzáadja, hogy „ott ragaszkodtak hozzá és Szegeden az ő fejét mint ereklyét tartogatták, mások pedig kinevették.”

Hogy Dózsa alakja mélyen bevésődött a szegedi népemlékezetbe, arról Kálmány tanúskodik: „Nyomat találtam, de csak nyomat Dózsáról szóló dalnak is, mely ezelőtt pár évtizeddel nem volt ismeretlen. Lejegyezni egy sorát sem jegyezhettem le, mert akik tudták, elhaltak, akik pedig hallották dalolni, csak a tartalmára emlékeztek. A dal Dózsát — kit a nép Rákóczinak tart, a Dózsa nevet elfelejtette — mint a nép szabadítóját magasztalta, kit azért mert a szögény embörnek jót akart, az urak elfogtak, eleventen megsütöttek és hogy jobban égjen, olajba mártottak.”

Egyébként a följegyzett forrásokból nem dokumentálható, de a Juhász Gyula költői látomásában is fölsejtlő szegedi hagyomány úgy tudja, hogy Dózsa fejét a bíró lánya gyorsba takargatta és az alsóvárosi barátok támogatásával nagy tisztességgel temette el. A halott parasztkirályt így a szegedi anyaföld fogadta méhébe. Az alsóvárosi temető a régebbi évszázadokban egyébként ősi hagyomány szerint a templomot fogta közre és *cénterem* néven emlegették.

Juhász Gyula versei építik azután ezt a szegedi Dózsa-hagyományt a magyar forradalmi köz tudatba.

Dózsa fejét itt adták át a földnek,
Mikor megjárta már a zord bitót.
De hallgat róla most a csöndes őskert,
Magyar titok. De még beszélni fog.

¹³ Dózsa György szegedi vonatkozásairól Reizner J., A régi Szeged. II. 23. Vö. még Márki S., Dózsa György. Budapest, 1913, 499. Baróti D., Dózsa feje. Délmagyarország 1951, 41. sz. és ItK. 1970, 634. Péter L., Dózsa György és Szeged. Tiszatáj 1972, 22. — Kálmány II, 190. = szajáni nyomairól.

Bizonyára nem lesz érdektelen a szintén temesközi Padén született és nevelkedett Kenedi Géza visszaemlékezéseit közölnünk, amelyeket a szakkutatás eddig még nem méltatott figyelmére: „Azon a vidéken születtem és nevelkedtem, ahol az 1514. évi parasztlázadást vérbe fojtották és Dózsát elégették.

Emlékszem rá, hogy gyermekkoromban egyik este nagyszerű vörösség jelent meg az égen Csanád felé, ami tőlünk északra van. Az északifényről akkor még a parasznép nem tudott szinte semmit. Az emberek kiszaladtak az utcára, faluszélére, felmáztak a házak tetejére (én is oda) és találgatták, hogy mi lehet az a nagy égés? A torontáli sikon óriási messzeségekre el lehet látni, kivált a ház tetejéről, de magva még nem volt annak a vörösségnek. Egy öreg paraszt azonban így vélekedett:

Isten ótalmazzon, talán megint a kurucok jönnek, vagy a fekete sereg?

Noha a magyar szájhagyomány — fájdalom — nagyon fősvény, az 1514. évi fölkelés emlékéből mégis megőrzött legalább ennyit.” Kenedi G., Írások és tanulmányok. Budapest, 1916, 136.

A monda továbbregzésére jellemző, hogy egyesek Alsóvároson már úgy is mesélik, hogy Dózsa fejét a templom oldalfalában helyezték el, és amikor eljön az ideje, majd meg is találják.

A török hódoltság szegedi hőseinek emlékezetét több monda őrzi. Sajátos módon ezek a XX. századi népmélekezetben már nem élnek, de a múlt században még sikerült, olykor több változatban is megörökíteni őket.

KIS KAMPÓ hajdani szegedi mondahős.¹⁴ Igazi nevén Alonso Peres spanyol lovag, aki Losonczy Istvánnal derekasan kitett magáért Temesvár védelmében. Előtte Tóth Mihály szegedi főbíró vállalkozásában is résztvett, amikor a Várost a török kezéből vissza akarták hódítani. Vedres István úgy tudja, hogy a szegedi Óthalom tájékán Kis Kampó sikerrel ütközött meg a várbeli törökök fölmentésére jövő budai Kappan béggel. Ez azonban nem volt elég a baj elhárításához, mert a részeg hajdúk nem siettek a támogatására.

Kis Kampót mindenestre a szegedi nép évszázadokon át megőrizte emlékezetében, sőt ősibb mondai, hitregei képzetekkel (jéghideg test, tűzokádás, búvós tudomány) is felruházta. Népszerűségét az is mutatja, hogy népünk Mátyás királlyal emlegette együtt. A monda legszínesebb változatát Debreczeni János jegyezte föl:

Az alacsony termetű, vastag lábszárú Kampó Temesvárott lakott, Budára a királyhoz járt ebédre.

Elváláskor Mátyás király mindig süvegelte őt, miért is a királyné kérdezi férjét, vajon micsoda oknál fogva tartja oly nagy tiszteletben e hitvány embert? A király felelet helyett felszólítja Kampót, mutatná meg emberségét a királyné előtt.

Másnap eljövén Kampó ebédre, a palotaajtó kinyitásakor felsőállkapcáját az ajtó felső részébe, alsó állkapcáját pedig a küszöbbe akasztá, s a királyi terembe tüzet okáda. A királyné rémületében székebe hanyatlott, de csakhamar Kampó ölében termett.

Ugyanezen időben történt, hogy a törökök Szeged felső részébe betörvén, azt pusztítani kezdték. Kampó a hírülvivő alsóbbrendű tálostól csak azt kérdezé: hol szöktek be?

S miután ezt megtudta, csakhamar útban termett szinte táltos lovával és rettenetes kardjával. Midőn Szöregnél jött, a törökök már rémülni kezdtek. Minthogy a Tiszán akkor még híd nem volt, az élébemenő kompot pedig már nem győzte várni, azért mikor ez a Tisza közepére ért, az innesső partra ugratott, hol egy öregasszony által figyelmeztetett, ha a tetőtől-talpig páncélba öltözött első török vitéz legyőzi, a többiekkel könnyen elbánhatik.

Kampó megtalálván az öreg banya által mondott vitézt, köldökön szúrta keresztül. Legnagyobb vitézüik elestével a törökök fehér zászlót tűztek föl, de Kampó arra mitsem ügyelt, mert:

Nem jöttem én — mondá ő — egy ember haláláért háborúba!

Azért mindaddig kaszabolá őket, míg ki nem fáradt. Ekkor Kampó tüze kardja hegyére kendőt. Nem mintha ő akarna kegyelmet kérni, hanem hogy kegyelmet akar adni az eddig életben maradtaknak. Erre a törökök éljent kiáltának.

Ezután átment Kampó a Tisza túlsó partjára — hol most Újszeged van — pihenni. Alváskor azonban egy török katona fejét vevén, azt a basának vitte, ki is őt ezen vitézhez nem illő tettéért felmagasztaltatta. Így halállal végezte éltét a jégtestű Kampó táltos.

Egy újabb változat, amelyet Kovács János örökített meg, ősi mondai közhely hőseként mutatja be Kis Kampót, és egy később még említendő török, *Hóbiárt basa* nevét is belekölti a történetbe.

Jellemző Kis Kampónak a szegedi utókorban, néphagyományban való népszerűségére, hogy *Kampó táltos* néven a mesei hagyományban is szerepel.

¹⁴ *Kis Kampó* pusztá nevét eddigi ismereteink szerint először *Vedres I.* örökítette meg: A haza szeretete, avagy nemes Szeged városának a törököktől való el vétele. Szeged 1809, VIII. Az öthalmi csatáról szintén *Vedres*, Tanátszáza. Pest 1799, 16. Debreczeni János változata: Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye 477. Romantikusán túlszínezett mesei változata Csaplár Benedek anyagából uo. 104-118. Stilizálnak tetszik Kovács János szövege is. *Kampó* alakjának novellisztikus, de a helyi néphagyományhoz eléggé ragaszkodó modern átköltése *Móra F.*, Kis Kampó. Délm. 1928, 136. sz.

AZ ALSÓVÁROSI DISPUTA. A török hódoltság idején Szeged városának története sokszor egyezik az alsóvárosi templom és kolostor múltjával. Ennek gazdag mondatai közt, máshol említendő búcsújáró hiedelmeit és legendáit elsősorban a hódoltsági néphagyomány ihleti.

Történeti adatok is igazolják, hogy a hitújítás korában az alsóvárosi templom birtoklásáért a katolikusok és protestánsok kemény harcot vívtak. Egy Melanchtonnak írt levél (1545) elmondja, hogy Abádi Benedeket, a híres könyvnyomtató prédikátort a szegedi török különösen kedveli és támogatja. Egy vita alkalmával a basa hallgatásra kényszerítette a barátokat, akiket úgy néz, mint megannyi bohócokat (fiorio). Azzal is fenyegetőzött, ha nem viselik csöndesen magukat, rövidesen kiűzi őket a Városból. Erről egy egykorú német röplap is megemlékezik.¹⁵

A helyzet azonban megváltozik, mert a török később (1562) a barátoknak ítéli oda az addig közösen birtokolt templomot.¹⁶ Az emlékezetes esemény hamarosan belekerült a mondai hagyományba. Az idők folyamán több változat keletkezett,¹⁷ de az alsóvárosi népemlékezet is napjainkig megőrizte a hírét. Ezt az élőlészavas készséget az időközönként írásbafoglalt és olvasott variánsok is bizonyára táplálták.

A legrégebb ismert változatot Telek József egyik havibúcsún elmondott prédikációjában (1726) olvashatjuk: „Ezen Libanus havából a Havi Boldog Asszony szentséges emlőiből úgy harmatozott szüntelen a bölcsesség harmatja, hogy tsak egy tanulatlan Frater is az 1545. esztendőben Kódi, Abdram, Achmed, Mechmet Török Basák előtt legyőzte a tanult eretnek Doktorokat, kik ezen Havi Boldog Asszony templomát tellyességgel el akarták vala foglalni s tulajdonítani.”

Az utalás tömör, szűkszavú. Telek nyilván föltételezi, hogy a történet részleteit szegedi hallgatósága még jól ismeri.

Dugonics a történetet már Szegedi Kis István személyével is összekapcsolja (1794), vagyis a helyi népmondát a maga leleményével gazdagítja, fejleszti tovább. Előljáróban pontosan elmondja Kis István életét, egyetemi tanulmányait. A többi már igazi monda. Wittenbergai deákoskodása után:

Egy esztendő múlva visszajöven Szegedre, legelső volt, ki Szegeden a Reformata hitet szórogatta és a Török Basától a Havi Boldog-asszony templomát kérte az új Isteni szolgálatnak végbe vitelére. Kérték más felől a Barátok is. Végére Kis Istvány a Török előtt teendő vetélkedésre hívta a Barátokat és kérte a Basát, hogy annak engedné a templomot, ki a vetélkedésben nyertes lehetne. Kis Istvánnak esze, tanulása nagy vala. Nem vót tehát csuda, ha a Barátok hatalmas szavaitól egy kevéssé tartottak. Sokáig vetélkedett mind a két fél, midőn egy Fráter fel-állván azt kérdezte Kis Istványtól, hányan lennének a Nagy Proféták? Erre négyet mondván Kis Istvány, úgy mint Ezekhielt, Dánielt, Jeremiást és Izaiást. Hozzáadta ezekhez a Barát Fráter Mahometet is és így a Nagy Proféták számát ötre terjesztette. Ez meg-tettszvéen a Török Basának, a Havi Boldog-asszony templomát a Barátok számára engedte... A Reformátusokat pedig Szegedről el-tiltotta. Kis Istvány észre vevén, hogy hazájában Proféta nem lehetne, a Szegediekre rugván bocskorának porát, elméne Tasnádra.

Az esemény és a benne fogant monda távolabb is ismeretessé vált. Nagykőrösi változatát a XVIII. század végén Balla Gergely örököltette meg az ottani nép ajkáról:

¹⁵ Abádi Benedekről és a német röplapról *Borovszky S.*, Csanádvármegye I. 283.

¹⁶ *Reizner IV.*, 157.

¹⁷ A változatok forrásai *Telek J.*, Tizenkét csillagú Korona II, 413. *Dugonics*, Jeles történetek I, 114. *Balla G.*, Nagykőrösi krónika, Kecskemét, 1856, 44. *Ordinánsz* 70.

A múlt század derekáról maradt ránk az első, közvetlenül a nép ajkáról lejegyzett változat: Csaplár Benedek egyik diákja, Weber Károly örököltette meg. A szöveg átirat, regesztaszzerű, csak magának az eseménynek megőrkítésére szorítkozik. A fráter azt kérdezi benne, hogy Mohamedet a proféták vagy az apostolok közé kell-e sorolni.

A változatokat Kovács János előadása zárja le, amely Ordinánszot követi. *Kovács* 485. A végén még ezt olvassuk: „A templom csúcsáról levétetett a kakas, és több mint 300 esztendő kellett hozzá, hogy Szegeden ismét egy templom tornyán ékeskedjék... A barátok ajándékából az alsóvárosi templomról levett kakas újból megaranyozva most az új református templom tornyán ragyog.” Kovács állításának hitelességét más forrásokból nem sikerült megerősítenünk.

Szegeden a calvinisták templomát a pápisták el akarván foglalni, meg nem engedték, mivel ott a török basa parancsolt mind a kettőjüknek, sokat untatván a pápisták a török commendánst, végtére azt találták fel, hogy egymással disputáljanak, és a ki egyik a másikat megnyeri, azé lesz a templom, mivel a római hiten valók azt állítják, hogy annak előtte az övék lett volna, most pedig a reformata vallást követők bírják. Ugyanúgy lett a dolog: a reformata prédikátor és egy barát összeállván, a török basa hallatára kérdi a barát, hány fő próféták voltak, arra azt felelte a prédikátor: kettő Mózes és Christus, arra azt mondotta a barát nem igazán mondja, mert három volt, Mózes, Christus és Mahomet, azt meghallván a török azt mondotta: no te igazabban szólasz, azért tiéd a templom. Így hallottam ezt a casust (esetet) szava hihető emberektől és nem az históriákból olvastam, azért a kinek nem tetszik maga lássa; de igaz az, hogy a barátok bírják a reformátusok templomát mind e máj napig Szegeden.

A franciskánus Ordinánsz Konstantin a mirákulumos népkönyv barokk hagyományainak szellemében foglalva össze (1830) az alsóvárosi búcsújáróhely és kegykép legendakörét, mondánkat a következő érett változatban fogalmazza meg:

Midőn a szóbeli versengés legnagyobb tüzzel mind a két rész között folytatódnék, elő áll talán a konyha szolgálatából egy némelly írás tudatlan együgyű Szerzetes Fráter, és a Predikátor Úrnak szeme közé tekintvén a vetekedést félbe szakasztja, mondván: Nem így Uram! hanem felely meg nékem ezen kérdésre: Hányan vannak az Evangélisták? A Predikátor, ki magát a legfontosabb kérdéseknek megfejtésére alkalmasnak és elég tudósnak ítélte, nem kevés nehezettel vette a föltett kérdést, és bizonyos büszkeséggel, és megvetéssel szöba se akart a szegény tudatlan Fráterrel állani. Azonban sürgetik őket a Bírák, hogy felelne: Ha nem tudad, úgy mond a Prédikátor, — négyen vannak az Evangélisták, úgymint Máté, Márk, Lukács és János. Hát így szöll az együgyű Fráter: hol van az ötödik Evangélista? Erre a Présikátor kereken tagadgya, hogy ötödik Evangélista is lett volna. De a tudatlan Fráter semmit sem tágítván: Ha olly tudós, s bölts ember vagy — úgy mond — hol van az ötödik *Recsep* nevezetű Evangélista: a melly kérdésére a Prédikátor egyedül hangos nevetéssel és hahotával felelni elégnek tartotta. Azonban a Török Bíráknak felettebb megtetszett az együgyű Fráternek unszolása; ugyan azért Ibrahim Basának felkelése után a Bírák is fölkelvén ülésekből, a Templomnak igaz, és örökös birtokát törvényes végzéssel a mi részünkre végképpen elítélték, mondván: *Ne fély Pap Gazda! Tiéd a Templom!*

A mondát Mikszáth, Gárdonyi és Palotás Fausztin novellái is megörökítették.¹⁸

HÓBIÁRT BASA, másként *Hubiárt basa*, *Hóbajárt basa*, az egyetlen török, akit Szeged népe máig név szerint emleget.¹⁹ Neve történeti forrásokból nem mutatható ki. Először Vedres István egyik művében, majd a Felsőváros egyik részeként, illetőleg utcájaként bukkan föl. 1836. *A Habijárt utzába*, 1838. *Lakóházán Felső Városon, Habijárton*. Állítólag itt volt a török temető is.

A szegedi élő néphagyomány úgy tudja, hogy a szegedi menyecskék a köztük legyeskedő basát papucsuk sarkával verték agyon. Ehhez nem árt tudnunk, hogy régebben a pörlekedő szegedi fehérnepek, kofák, — ha már szóval nem győzték — papucsuk sarkával szókták verni, papucsozni egymást. Egyébként tudjuk, hogy a papucs, Szeged viseleti különlegessége, városunkban török hagyaték.

Tömörkény is az eleven néphagyományra utal, amikor Hóbiárt basáról szól:

„Bent a Városban a Hóbiárt basa utcája, a felsőrészben, az egykori halász- és hajósfertályban. Arra járt-kelt valaha az a neves török úr, ott volt valahol az utca végén a szilléri szőlőkben a nyári nyaralója. A szájhagyomány szerint ez a jeles basa nagyon szeretett a felsővárosi menyecskékkel barátságos viszonyba elegyedni, minél fogva a halászok egyszer agyon is találtak verni. — No, az Isten nyugtassa szegényt, régen volt ez is.”

Móra Ferenc a történetet novellisztikusan kiszínezi. Szándéka volt Hóbiárt basáról regényt is írni. Erre azonban nem került sor.

¹⁸ Mikszáth K., Az ötödik próféta. Pesti Hírlap, 1888, 102. sz. és Szeged könyve II, 154; Gárdonyi G., A török Salamon. SzH. 1897, dec. 17.

¹⁹ Az ő mondai alakja a XVIII. század végén került írásbeli megörökítésre. Vedres emlegeti. Kovács János változatára, Kampóval kapcsolatban az imént utaltunk. Tömörkény szövegváltozata: A kraszniki csata. 115. Móra novellája: Hóbiárt basa meg én. „Szeged” 1923, 27. sz.

BALOGH BENEDEK, „ki születésre szegedi fi,²⁰ de a városnak az ozmánok birto-
kába kerültével Füleken nevelkedett. Mind erejére, mind vitézségére nézve elhíre-
sedett.

Tudtára esvén egy alkalommal, hogy egyik ozmán követ a magyarországbeli várak megtekinté-
sére küldetett ki. Midőn ez idestova egyedül járkált, agyonveré, s követségi levelét magához véve, ru-
hába átöltözködék. Így méne be a szegedi várba, hol nemcsak a legszívesebben fogadtatott, de pénz-
zel, s ajándékokkal is megtiszteltetett, sőt török kíséretet is nyerve, ezt övéinek rabságába juttatá.”

RÚZSA ISTVÁN mondáját²¹ a piarista Ugróczi Ferenc örökítette meg:

„A török világban szokásban volt a szabad nyereségre való vitézkedés. Mindenütt találtak olyan virgantz véru emberek, a kik a Hazánkban lakozó Török ellenséget, a hol s amiben tsak lehet-
tett, pusztították és károsították; — ezek közül való volt ama nevezetes Rósa Istvány, is a ki ifjú le-
gény korában, az Attya juhait őrizvén a Martonosi határ szélén, az ott lévő forrásnál (melly ő tőle
azután Rosa forrásnak neveztetett) egy korán reggel ottan mosakodó Török vitézt, kinek nyerges
paripáját addig féken tartotta, kardját kihúzvány agyonvágott... A Török derék paripájára felka-
nyarodott és így szabad nyereségű Lovaggá lett... Itt volt ő a Szentai ütközetben is. Hét nyíllövést
kapott, melyek közül négyet, a mint mondják, unokái húztak belőle, de hármát el kellett fűrészelni,
s haláláig testében hordozá. Egy hegyes tört is szerzett magának... Illyétén írást nyomtatott bele: ez
a fegyver kié volt, kié most, kié lesz. Ebé volt, enyim most, ebé lesz... Vagy hazám szabadsága, vagy
halál. 1704. Eb kéri, eb adja cordéba.”

JA KUM HASLIA MERTZILIA.²² A szegedi magyarságnak a felszabadító sereggel
való találkozását, népünknek a német nyelvben való járatlanságát egy régi, ma már
kihalt szálásmagyarázó monda örökítette meg. E szelíden ironikus szólás a követ-
kező: *ja kum Haslia Mertzilia* és jelentése 'niksztajcs, nem tudok németül'.

Midőn felső Magyarország — így szól a mondai magyarázat, Szabó Mihály följegyzésében —
a keresztények hatalmába visszaesett, a szegediek várva várták a szabadítókat. Szóhadomány szerint
a német sereg tartá főnn magának a dicsőséget, hogy a lefelé vonult magyar hadaktól különválva, ő,
legyen Szeged elfoglalója. Szegeden egy németül tudó embert sem lehetett azon időben találni. Úgy
hogy a titkos követeket senki sem értette meg. Előálltak a polgárok és kérdezték a német követeket:
Jön-e a császár? Jön-e a nádor? A követek fejet ráztak. Jön-e Pálffy, Eszterházy? A követek mindenre
nemet intettek, míg végre az egyik felkiáltott közülük: Ja kommt Hausler und Mertzili. A polgárok
elkacagták magukat a német szó fölött és midőn csakugyan bejöttek a németek, egész komolysággal
mondogatták egymásnak: ja kum Haslia, Mertzilia. S mai nap kérdezzük meg a trefás tanyai pórt,
vagy halászt, ha vajon tud-e németül, megfelel rá az egyszeri szóval: ja, ja kum Haslia, Mertzilia.”

Így találkozott volna Szeged népe a német világgal. A mondat egyébként Móra
Ferenc is feldolgozta és azt gyanítja, hogy a történetet Szabó Mihály költötte volna.
Erre azonban semmi bizonyítékunk nincs, bár a népi eredet, helyi hagyomány javára
sem tudjuk más forrás hiányában a kérdést eldönteni.

A MEGTALÁLT PECSÉT. A török hódoltság után a Város középkori kiváltságai-
nak elismerése kockán forgott. A tanács és a lakosság mindent elkövetett polgári
jogainak megőrzése, biztosítása érdekében. Nagyok lehettek az akadályok, hogy
igazságos ügye ellenére görbe utakat is kénytelen volt megjárni. Ugyanis valakinek
eszébe jutott egy hamisított pecséttel való mesterkedés a XVIII. század elején.
A Város tanácsa bizonyosságul egy 1200-as évszámú pecsétet mutatott föl, amelyet
a hódoltság idején *Kopasz* szegedi bíró vetett volna a Tiszába, hogy ne kerüljön

²⁰ Alakját Vedres említi, de mondáját nem közli. Szövegünk forrása *Miskolczy I., Szeged törté-
nete*. Regélő, 1837, 317. Innen vette át *Palugyay I*, 186.

²¹ Forrás *Ugróczi F.*, A zentai ütközet Szeged 1816, 54. Ismétli *Miskolczy* 330.

²² 100: Népregei adatok Szeged történetéből. SzH. 1859, 19. sz. *Móra* feldolgozása: Szegedi
tulipános láda I, 22.

a török kezére. Ezt most egy *Miladin* nevű rác halászbember halásztta volna ki a Tiszából (1704), és vitte a főbíróhoz. Mindenesetre III. Károly 1719. évi kiváltságsevele ezt a pecsétet hitelesnek ismeri el.

Hallgassuk meg most Vedres Istvánt, a mondai hagyomány megörökítőjét, aki verses munkájában a megszemélyesített Szegedet így szólalaltatja meg:

A Bíró: kit éltes emberim kopasznak
Mondtanak, s kit midőn Törökök vontzolnak
A Tiszán keresztül, könyvező szemekkel
Néze, s üszögimtül repedő szívével
Bútsúzván, zsebébül petsétem ki-rántá,
Tisza mélységébe e szókkal hagyítá:
„Kedves Szeged város! Itt hagylak hamvadba,
„Tartsd fel reménységed nyomorult sorsodba;
„Hogyha a Hóld szarvát kereszt letőrendi;
E tzimert a Tisza néked ki-vetendi.
„Addig is fődözze létét mély árjával,
„Betsét viszsza nyerje üdőnek folytával.
„Többet nem tehetek. E tiéd itt hagyom,
Rabságba nem viszem kintsedet.”²³

A koholmány nyilván tanult emberektől származik, mert erősen emlékeztet a velencei doge gyűrűjének mondájára. Mindenesetre rávilágít azokra a kemény küzdelmekre, próbatételekre, amelyek elé a *neoacquistica comissio* kegyetlen világa állította a Város magisztrátusát. Olyan nagy emberi érdekek forogtak kockán, hogy minden eszköz jogosultnak tetszett, ha sokat küzdött magyar lakosságának boldogulásáról volt szó. Ilyen megfontolással kell mérlegelnünk a következő mondát is.

A KÖBÁRÁNY²⁴. A XII. századból származó, Isten bárányát (Agnus Dei) ábrázoló román stílusú domborművet legvalószínűbben a Várban lévő középkori templom kapubejárataráról (timpanon) falazták a török időkben a szegedi Vár falába. A várbontás után a múzeum raktárába került, onnan meg 1930-ban a középkori Dömötörtoronyba illesztették néhány más kőfaragvánnyal együtt. Ott hirdeti Szeged városának Árpád-kori virágzását, polgári múltjának folytonosságát.

A Szeged és Dorozsma, illetőleg német loyagrend között a kun puszták birtoklása miatt dúló pörben (1721) mindkét fél tanúkat mozgósított. Így került sor a Kőbárány, szegediesen *Kűbárány* néma bizonyágtételére is. Ezért kellett a Város ellenségeinek mondai hagyományt költeniök a Kőbárány dorozsmai eredetéről. Bede Mihály, kecskeméti szenátor vallomása szerint az *minémű kőből faragott bárány nagyon szegedi bástyában, aztat Dorosmárul vitték a törökök oda*. Lótos János, szegedi lakos úgy vall, hogy Dorozsmának *temploma is volt, amint most is a bástyában lévő kőből faragott bárányból is kitészik, akit mindenkoron hallotta öreg emberektől, hogy török dorozsmai templomból behozatta és kőfalba tétette*. Karácson Péter makai tanú nagyatyjától hallotta, hogy *Dorozmán is egy templom volt, és abban a templomban bárány kép faragott kővön volt, és akkor régi időben egy ember azt próféciázta és jövendölte, hogy ezen kőbárány, mint címere Szeged városának a közepében fog tétetni, amint is címere*. Ezzel szemben más tanúk híret sem hallották a dorozsmai templomnak és a Kőbárány Szegedre való vándorlásának.

²³ Más változat szerint, amikor a török feladta (1686) Szeged várát és az egyezség értelmében Temesvárra vonult vissza, akkor magával hurcolta a Város főbíráját és előkelőbb polgárait. A főbíró útközben elvesztette Szeged régi pecsétjét, amelyet mindig magánál hordott. Ezt fogta azután ki Miladin halász a Tiszából. *Reizner* I 175. Vö. még *Varga* 111. „A város jelenlegi címere a XVIII. századbeli hamisítványok egyik legérdekesebb példányát reprezentálja. Érdekességét növeli az, hogy a készítettöket vezérlő tendencia egészen célt ért: a hamis címer királyi hitelesítést nyert. Szeged címere mint ilyen, bizonyára egyedül áll a magyar városok címerei között.” *Dudás Gy.*, Szeged címerei. Turul 1889, 186; *Vedres* előadása Tanátszáza 12; A monda modern, novellisztikus feldolgozása *Magyar L.*, Vadonatúj öregpecsét. Délm. 1933, 290. sz.; Vö. még *Gerő D.*, Szeged város pecsétjének romantikus története. SzN. 1926, 66. sz.

²⁴ Történetéről *Reizner J.*, Régi Szeged II, 40, 158, 200. Emlegeti *Dugonics*, Etelka II, 215. Legújabbban: Szeged városa 11.

Nem vitás — bár ennek bizonyítása nem tartozik ide — a Kőbárány föltétlen szegedi eredete. A hagyomány az öregpecsét mondájával egyetemben rávilágít azokra a késhegyig menő birtokjogi küzdelmekre, amelyeket Szeged városának a kor feudális hatalmasságaival meg kellett vívnia, hogy népének jogos érdekeit, jövő fejlődését biztosítsa.

GERENTSÉR GYÖRGY. Szintén a Városnak határpöreivel függ össze az a más-honnan nem ismert monda, amelyet Tápay-Szabó László örökített meg.²⁵

Szeged történetéből tudjuk, hogy a szomszédos Szabadka városával is nagy volt vita a határrendezés körül. Végülis 1750 táján megegyezéssel a Kőrös ér lett a közös határ. Ezzel szemben a napoleoni időkbe helyezett monдай hagyomány úgy tudja, hogy a Város egyik huszár fia, Gerentsér György annyira kitüntette magát a háborúban, hogy a király megkérdezte tőle: mi a kívánsága, teljesíteni fogja. A királytól csak azt kérte és meg is kapta jutalmul, hogy szülővárosának határát egyetlen lépéssel kiterjeszthesse.

Éppen ekkor volt Szeged és Szabadka között a határpör. György vitéz két nagy lécből gólyalábat csináltatott, és ezzel mérte ki azt a három öl széles lépést, amellyel Szeged városának határát előretolta.

RÁKÓCZI²⁶. A török uralom alól való szabadulás nem jelentette a magyar nép álmainak teljesedését. Nemzetünk szabadságszeretete Rákóczi Ferenc alakjában és fölkelésében öltött testet. Szeged népe Rákóczit különösen a szívébe fogadta, és sajátosképpen az ő alakját ruházta föl messianisztikus vonásokkal. Messzire bújdosott, de nem halt meg. Ő lesz a szabadító, aki szeretett népe számára elhozza az időknek egy bizonyos teljességében az aranykort. Föltételezhető, hogy előző, halhatatlanul élő mondahősök, így nyilván Mátyás király, majd Kálmány Lajos szerint Dózsa György alakját is az idők folyamán Rákóczival cserélte ki a szegedi monda-örző hagyomány.

A halhatatlanul élő, messzire távozott Rákóczit a szegedi nép mindig hazavárta. Hitt abban, hogy még visszatér az országba. A Kálmánytól följegyzett szegedi hagyomány²⁷ ismeri Rákóczi táltoslovának különös patkóját, amely egyébként nemzetközi vándormotívum:

Rákóczi lovának olyan patkója volt, hogy más lónak olyan nem volt. Mindjárt rá lehetett ismerni a patkó nyomára, Hogy ne arra keressék, amerre ment, reá ne találjanak, megfordította a patkókat a lova lábán. A német el szerette volna fogni, de nem bírta, amikor kiment Törökországba. Orsován már nem lóháton, hanem hintóban ment. Ott majd elfogták, de túljárt az eszükön. Hosszú haja volt, lenyíratta, pedig szép haja volt. A bajuszát is leborotváltatta. Sem bajusz, sem hosszú haj, olyan volt, mint egy pap. Orsován megállították a hintóját. Kérdezték, hogy nem-e Rákóczi? Mikor megnézték, látták, hogy sem bajusza, sem hosszú haja, továbberesztették, azt mondták, hogy pap.

Rákóczi azonban nem marad örökké távol. Hazatérését majd jelek árulják el. Osztrovszky József, a Város egyik kitűnő fia, szabadságharcunk jelentős szegedi alakja írja:

²⁵ Szeged régi családjai. Szeged, é. n. 357.

²⁶ Rákóczi szegedi kapcsolatairól, fölklör vonatkozások nélkül Varga F., II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Kurucvilág. Szeged 1906.

²⁷ A közölt mondák Kálmány L., Hagyományok II, 159, 213. Bálint S., Régi Szeged vidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról. Ethn. 1953.

Mintha az *Isten kardja* motívum csöndülne föl a Kálmánytól följegyzett hosszúhátú, szabadságharc idejébe ültetett népdalban, amelyben a kard feltalálásáról van szó:

Vótam én mán Becse alatt tábörba,
Ott akadtam a Rákóczi kardjára.
Ez a kard, ki a rácot lévőgja,
Magyar hazát halálíg oltalmazza.

„Hogy Rákóczi visszajövetelének rendíthetetlen hite él az alföldi magyar népben, erről többször is volt alkalom meggyőződni. Így többi között az 1844. év tavaszán egy barátommal Terváron valék, hol birtoka volt. A község lakói tősgyökeres magyarok. Említett barátom — lévén az egyedüli úri birtokos ott — valahányszor Szegedről, ahol lakott, átrándult Tervárra, az ottani előkelő gazdák, minthogy szerették, egy kis bizalmas beszélgetésre meg szokták látogatni. Ekkor is néhány gazda jött oda. Szép idő lévén az udvaron pipaszó mellett folyt a beszélgetés. Esthajnal felé a legelőről beteretl lovak között néhány márciusi csikó is volt. Ezeket Kisguczi József községbeli tehető gazda meglátva, azt mondá: nézzük meg, van-e a csikóknak *lófoguk*? Erre megvizsgálván a csikók száját, úgy találták, hogy mindegyiknek lófoga van, amin nagyon örülni látszottak. Kisguczi pedig mintegy diadalérzettel beszélt el, hogy az előző héten több térvári gazdatársával vásárban lévén Zentán, a bácskai gazdák mondták, hogy náluk az idén a csikók mind lófoggal ellettek. Mikor aztán megnézték saját csikajukat, hasonlót tapasztaltak, és íme — úgymond — *hála Istennek*, ezeknek is lófogaik vannak.

Kérdésünkre pedig, hogy mi különös van abban, ha a csikóknak lófoguk van? — mindnyájan csodálkozni látszottak azon, hogy ilyet még kérdezni is lehet — Kisguczi azt válaszolta: hát az urak nem tudják azt, hogy Rákóczi, mikor elbújdosott, azt monda: ne búsuljatok, visszajövök még. Akkorra várjátok, mikor a csikók lófoggal ellenek. *Azokon verjük majd le a németet.*

S mily csudás találkozás a véletlennek — fűzi hozzá Osztrovszky — a szabadságharcban ugyane csikókon aratták a dicsőséget huszáraink.” Ezt a mondat Kálmány Lajos Temesközben nem hallotta, de idézi a szegedi világgal szomszédos Kiskunfélegyházáról, ahol a múlt század ötvenes éveinek végén szintén ismerték.

Osztrovszky 1848 őszéről még a következő, nagyszerűen jellemző beszélgetést jegyezte föl:

„1848-ban midőn Kossuth Szegedre volt menendő, egy alsótanyai 80 éves agg parasztgazda jelent meg e sorok írójánál ezzel a kérdéssel: igaz-e uram, hogy Kossuth Szegedre jön? Igaz — felelém. Hát aztán az úr ismeri-e Kossuthot? Hogyne, igen jól ismerem. Mire az öreg ama szánakozó mosolylyal, amely az avatatlanul szemben a biztos tudást jellegzi, mondá: dejszen uram, nem Kossuth az, aki jön, hanem Rákóczi Ferenc. Megjegyzésemre pedig, hogy Rákóczi már 110 éve meghalt Törökországban, az öreg egész lényében átszellemülten viszonzá: de uram, nem halt meg Rákóczi. Krisztus urunkról is azt mondták, hogy meghalt, pedig ma is él és mindörökké élni fog. Rákóczi sem halhat meg, mert őt is az Isten küldötte népének, hogy azt szabadítsa meg. Mikor kibújdosott az országból, megfogadta, hogy visszajön még. Most hát eljött. Hanem hát az urak hadd nevezzék Kossuthnak, de azért Rákóczi az. Ily erős hittel szemben persze nem volt mit felelnem. Az öreg pedig e szavak után: hát csak azért jöttem be a tanyáról, hogy ezt megmondjam — minden jót kívánva eltávozott.”

RÚZSA DÁNIEL, szegedi ajkakon *Rúzsza Dani* a vád és hagyományok szerint a szegedi boszorkányok kapitánya (magister sagarum) volt.

Oltványi Pál, aki a múlt század első felének íratlan szegedi néphagyományát kitűnően ismerte, és közvetlen családi emlékei sokszor nyúlnak vissza a XVIII. századba, a vádirat és hagyomány felhasználásával, a megdöbbentő ítélet és a „nemes” tanács elmarasztalásával így jellemzi²⁸ őt: Rúzsza Dániel 82 éves szegedi polgárt — aki azelőtt e városnak szenátora és főbírája, illetőleg országgyűlési követe volt — és ennek 50 éves nejét Széll Erzsébetet azzal illeti a vád, hogy Rózsa kapitánya volt a boszorkányoknak, kik 50 év óta bűbajos mesterségükkel, és az ördög segítségével hét esztendeig elvonták a szegedi határból az esőt és harmatot, és ezt, valamint a Tiszában lévő halakat másfél akó pénzért évenként eladva, roppant nagy kárt okoztak felebarátaiknak... A vádlott az ördöggel evett és ivott is, és Isten helyett annak engedelmeskedett, a nemes tanács igazságérzetből őt máglyára ítélte, és meg is égetette, mint boszorkányt. Hogy magánosan ne menjen a túlvilágra, nejét is hasonló büntetésben részesítette...

Két fia volt. Az egyik István, kint a tanyán kezelte a gazdaságot, másik Sándor, a városházánál, mint tisztviselő szolgált. Ez azonban nem volt képes befolyását érvé-

²⁸ A monda megtalálható *Oltványi P.*, A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája 132; Rózsa Dánielt teljesen a maga írói képzeletére támaszkodva próbálja jellemezni *Aba I.*, A szegedi boszorkányok. Bp. 1963; a szegedi boszorkányégetésről jó összefoglalás *Oltvai F.*, A szegedi boszorkányégetés. Somogyi-könyvtári műhely 1978, 19.

nyesíteni, hogy atyját és anyját a szégyenletes haláltól megmenthesse... Az égetés után István a város urait színlelt örömeiben nagy vendégségre meghívta a tanyára. Ott meg is jelentek, és a gazda vendégeinek — midőn ezek jó étvággal megették a bográcsban bevitt paprikáshúst — azt a kérdést tette föl, hogy ízlett-e nekik az ebéd. Amikor ezek dicsérni kezdték, kijelentette, hogy a bográcsban kutyahús volt. Ha ők édesatyját máglyára ítélték, ő viszont jutalmul kutyahússal vendégelte meg őket. A megszégyenítést titokban akarták tartani, de természetesen mégis híre ment. Ezentúl a nép a vendéglátó ivadékait *kutya Rúzsa* néven emlegette. Oltványi szerint a betyár Rúzsa Sándor nem ebből a családból származott.

Nem tudjuk, hogy a már előbb bemutatott Rúzsa István török kori mondahős rokonságban volt-e Rúzsa Dániellel. Keveset tudunk egy másik mondai hagyományról is. Eszerint a Dugonics-utca 9. számú ódon barokk polgári lakóház Rúzsa Dánielé volt. Ez a mondatöredék napjainkban is él, de megörökíteni nem örökítette még senki sem.

MÁRIA TERÉZIA, öregek ajkán *Mária Trézia* Ferenc József mellett egyetlen Habsburg- király, akire a szegedi nép elevenen emlékezik. Neve egy tápai szólásban is él. Régi, jómódú gazdára, akinek őseit nyilván az *urbárium* juttatta kedvezőbb körülmények közé, ezt mondja: *könnyen beszél, hagyott neki a Mária Trézia.*

Egy babonás, szöveg szerint nem ismert esküfajtnak, amelyet még a múlt század végén is hamistanúzás ellen éreztek foganasosnak, *Mária Terézia-eskü* volt a neve. Sajnos, ennél többet nem is tudunk róla. A szegedi Vár egyik XVIII. században épített kapuját régebben *Mária Terézia kapu* néven emlegették.

Bakay Nándor Újszegeden nevelkedett híres szegedi kötélverő mester (1833—1902), aki gimnazista korában Csaplár Benedek diákjaként Ipolyi Arnold számára gyűjtött népköltési anyagot, egyik kissé terjengős visszaemlékezésében gyerekkori hallomás után az újszegedi *Királica*, *Krállica* dülőnevet Mária Terézia szegedi látogatásával hozza kapcsolatba.²⁹ A királynő egyébként nem fordult meg Városunkban.

A Királica állítólagos, de adatokkal egyelőre nem támogatható hajdani neve *Királynéerdő*, *Mária Terézia-erdő*, volt, a Bécsből hozott és odatelepitett fehérnyárfák után, amelyeket régi újszegediek Bakay szerint *máriatréziafa* néven is emlegettek. A monda a dülőnévből indul ki, és azt állítja, hogy a királyné Szabadkáról — amelynek egyideig *Mária Terézia városa* volt a neve — jött át hozzánk, és feldiszipített *pontonérhajón* megjelenve a helyszínen, a királicai földeket Szeged városának ajándékozta. Egyidejűleg igazságot tett a *lajmás* néven emlegetett sóhordók között is, akik kegyetlen sorban éltek. Amikor mindezeket elintézte, magyar, román, szerb muzsikaszóra elkezdődött a tánc.

A monda itt nyilvánvalóan Mária Teréziának azt az intézkedését tükrözi, amellyel a Bánátban visszaállította (1779) a vármegyei rendszert, megszüntette a katonai igazgatást, és Szeged népe előtt is megnyitotta a kirajzás délkeleti útját.

JÓZSEF CSÁSZÁR. A *kalapos király* trónörökös korában megfordult ugyan Szegeden,³⁰ de mondai hagyomány — egy fogadósnéval való sablonos szerelmi mendemondát nem számítva — nem képződött a személye körül.

Tudjuk viszont, hogy József császár kedvelt mondahőse volt a bánáti németségnek, amely a felvilágosult, bölcs, népszerűtő uralkodónak ugyanazokkal a mondai jellemvonásaival ruházta föl, mint a magyarok Mátyás királyt, vagy mint a franciák IV. Henriket.

²⁹ Az esküről SzN. 1893, 161. sz. A Mária Terézia-kapuról *Vajna Károly*: Régi hazai büntetések I. 196. A királynő szegedi látogatásáról *Bakay N.*, Mária Terézia Szegeden. A Szegedi Napló Karácsonyi Könyve. Szeged 1899, 67-79.

³⁰ A szegedi Aranypávában megszálló kalaposkirály futó szerelmi kapcsolatából eredt volna egy, a múlt század szegedi közéletében jelentős szerepet játszó család. *Czimer K.*, A szegedi Kaszinó 172. Szerzőnek ezt az állítását a XX. században élő utódok társadalmi nyomására később „minden alap nélküli kőszá mendemondának” kellett minősítenie.

Éppen a német szomszédtság, egymás mondakincsének kicserélése magyarázza, hogy József császár alakját a szajáni magyar néphagyomány³¹ is ismeri és Mátyás királyra jellemző vonásokkal ruházza föl:

Mikor József császár az országba gyüjt, mönt, bemönt, egy kis faluba. Ęmönt a községházba, kérdözte, hogy a ki bírö. Vöt ott egy fiatal embör: én vagyok a bírö! De fiatal bírö van ebbe a községbe! — mondta József császár. Láta, hogy mindönféle röndetlenül van és így szölt: nem bírónak való ilyen fiatal embör! A bírö azt válaszolta, hogy mögfelel ú mindönnek. Feleljön mög a kérdösömre három nap múlva, mikö visszagyüvök: 20 szép, 30 erös, 40 okos.

Hazamönt a fiatal bírö. Törödött, vergödött, gondoskodott. Nem is övött, sénkinek nem parancsolt. Az apja mondta neki: a cselödök nem dögznek, miön vergödsz, miön gondoskods? Valami tégöd bánt, mond mög a bajaidat, hogy segítsek rajtad, hátha segíthetök! Akkor a fiatal embör mondta, hogy mi a baja neki. Itt vöt egy úr a községházán három napok elötte. Aszonta, ha mög nem fejtöm, hogy húsz szép, harminc erös, negyven okos, akkor ěcsap. Hogy fiatal embör nem bírónak való: tapasztalatlan, próbálatlan. Aszongya az apja: e nem nagy baj. E fiam sëmmissë, hocide a bíröpácát! Akkor oszt ú mönt be a községházába az öreg.

Harmadnap után az úr is mögjelönt. Láta az öreg, hogy a császárñ van döga. A császár mög azt láta, hogy nem e vöt harmadnap elötte a bírö. Kérdözte: maga a bírö, fejtse mög, amit három nap elötte mondtam: húsz szép, harminc erös, negyven okos.

Aszongya az öreg: húszéves koromba szép vötam, harmincba erös, teljes vötam, negyvenig möggazdagultam. Húsz mög harminc az ötven, mög negyven az kilencven. Ígyhát az öregembört nem nézik semminek, mikor a kilencvenet möghaladja. Azt mondta a császár: öreg, maga a bírö! Fiatal embör nem bírónak való, mert tapasztalatlan, tudatlan.

KOSSUTH LAJOS. Egy röviden már említett tápai monda szerint, Szegeden jártában kísétált Tápéra, nádpalcával a kezében. Gyerekek játszottak kint a falu szélén. Cserjegeket vagyis megkövesedett iszapot feszegettek és várfalat raktak belöle. Megkérdezte tölük, mit építenek. Várat! Ezután sorba ráfektette öket és botjával a fenekükre ütött, mondván: emlékezzetek arra, hogy itt járt Kossuth apátok. A gyerekek odahaza boldogan mesélték, hogy Kossuth apjuk emlékezetül rájuk vert.

Ha valaki társaságból észrevétlenül távozott és többé nem tért vissza, arra az alsövárosiak azt mondják: *ëmönt, mint Kossuth*.

Kálmány hajdani szegedi búcsúoktól hallotta, hogy Radnán a szabadságharc után abban a hitben és reménységben szúrta a földbe egy száraz ágat, hogy amikor kizöldül, Kossuth hazajön. A koronázás évében csakugyan ki is sarjadt, de Kossuthot hiába várták.

A Rákóczi-mondákról szölvá utaltunk már arra, hogy a szegedi parasztnép Kossuth alakjában a halhatatlanul élö és ismét eljövendö Rákóczi személyére vélt ráismerni.³²

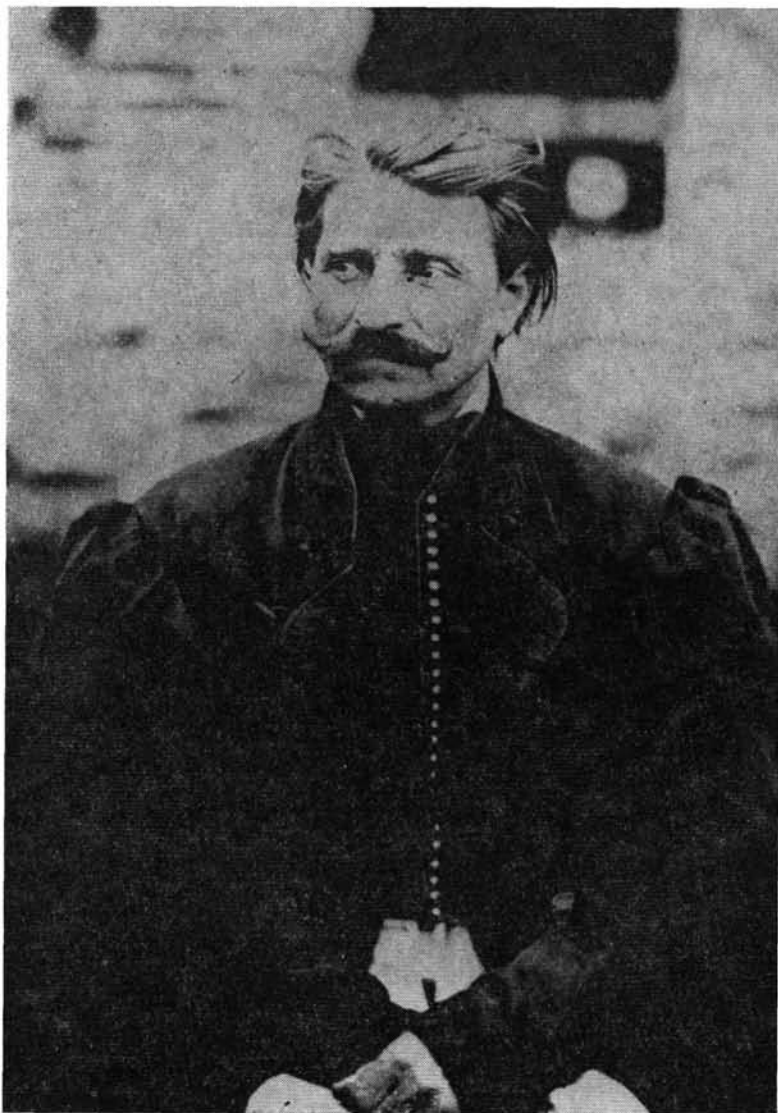
RÚZSA SÁNDOR. A *betyárok csillaga* Alsöváros szülöttje (1815—1878).³³ Apja András, csikópásztor, édesanyja Kántor Erzsébet. A család a boszorkánymesterként elégetett Rúzsa Dániel főbíröt, a Város országgyülei követét ösének tisztelte, és a gyilkos ítélet miatt szüntelenül élt benne az elégtétel, söt a bosszú vágya. Másfelöl Szeged parasztpolgárságában mindig ott élt a társadalmi emelkedés és biztonság nosztalgiaja is. Éppen Rúzsa Sándorról tudjuk, hogy egész életében perzekütör,

³¹ A közölt monda lelöhelye Hagyományok II, 202. Hasonló, de Mátyás királlyal kapcsolatos kerekébb történet Borbély Mihály ajkáról. Hagyományok II, 131. József császárról szölvó délvidéki német mondat közölt legújában *Diplich, H.* — *Karasek-Langer A.*, Donauschwäbische Sagen, Märchen und Legenden. München 1952, 27-31.

³² Kálmány II, 72

³³ Hiteles életrajza még nincsen. Értékes adalékok *Edvi Illés K.*, Emlékeim a szegedi várból. Világ, 1924. április 19- május 8. *Markó A.*, Az igazi Rúzsa Sándor. A Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár eredeti okmányai alapján. Magyarság 1927. január 16- március 6. *Dömötör S.*, A betyáromantika. Ethn. 1930. Különnyomatban is. *Szabó F.*, A dél-alföldi betyárvilág. Gyula 1964. *Békés I.*, Magyar ponyva Pitaval. Budapest 1966. Felsorolásaink sehöl sem tartanak számot a teljességre.

pusztai csöndbiztos szeretett volna szülővárosában lenni. Ilyen ígérettel ejtette Ráday Gedeon is verembe. Érdekes itt idéznünk egy kisteleki hagyományt,³⁴ amelyet közlője állítólag a betyár tulajdon szájából hallott, éppen az 1850-es évek elején: „Ha fölségös uram, királyom a szívembe látna, levenné a fejemről az átkot. Ha engem szabaddá tesznek, rövid idő múlva senki nem mer itt garázdálkodni.” A társadalmi rend szolgálata nem adatván meg neki, az erkölcsi világrendnek sajátosan értelmezett, de az ő számára egyedül lehetséges reparációjával vett elégtételt magának. Szinte a népmesék meglevenedett hőstét látta a nép benne, aki a szegényember leg-

Rózsa Sándor (régí fénykép)

³⁴ Vicsay L., Kistelek története. Kistelek, 1929, 34.

kisebb fiának módjára elnyeri a maga királyságát: megbünteti a bűnös hatalmasokat és oltalmazza, megsegíti a maga különös, betyárerkölcsével a rászorulókat. Rúzsa Sándornak ezt a jellemvonását vette észre regényében Móricz Zsigmond és a még említendő Robert Neumann is, és tárgította, emelte szinte eposzi magasságokba.

Alakját, életét, viselt dolgait szinte áttekinthetetlen gazdagságban szőtte át az élőlészavas mondai hagyomány, meg a belőle sarjadt krajcáros ponyvairodalom, kalendárium, de annyi nagy írói alkotás is.

A ponyvai igényű ábrázolások inkább ifodalomalatti rétegekben, az olvasni kezdő falusi és külvárosi társadalom körében voltak népszerűek. Azokban a rétegekben, amelyek még eleven emlékeznek az élőlészavas hagyományra is, ugyanakkor azonban akkori osztályhelyzetük naiv élményénél fogva ők is várnak a szabadtó, igazságosztó hősré: Kossuthra, Rúzsa Sándorra vagy éppen Rudolf királyfira. Voltaképpen ezt az eleven népi nosztalgiát ragadja meg és bontogatja egyetemesebb esztétikai és erkölcsi igénnyel, alkotói küldetéssel Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, továbbá az osztrák Robert Neumann regénye is.³⁵

Paraszi visszaemlékezés szerint, amelyet öregektől gyermekkorunkban még magunk is hallottunk, burokban született, ezért a golyó nem fogta. Nem tűrte, hogy jelenlétében a teljes nevét kimondják.

Tombác János mesélte, hogy Rúzsa Sándor barátjának, Sárkány Jánosnak lakodalmára igyekezett. Egy pásztorgyerek az udvaron elhujántotta magát: János bácsi, gyün Rúzsa Sándor, gyün Rúzsa Sándor másodmagával. Amikor beérkezett, mögfogta a gyerekeknek a kezét: hogy hínnak engöm fiam? A gyerekek bátran mondta neki: Rúzsa Sándor bácsi! Na most akkó lévőtte azt a kancsikát, léakasztotta a nyakábú Rúzsa Sándor. Elkezdte a gyereket vágni, mint a répát. Hát persze, hogy a szögény gyerekek ordított, sivalkodott, de sénki nem merete védeni, mer akkó annak is baja lött vóna. Na kérdöm, hogy hínnak engöm? Aszongya aztán a gyerekek, zokogva: hát Rúzsa Sándor bácsi! Akkor újból ütötte, ahogy csak bírta. Mógén mögkérdezte: hát kinek hínnak engöm? Az apád itt vót, ott vót! Aszongya aztán a gyerekek: hát nem tudom. No jó van fiam, azt akarom, hogy nē tudd. Ekkor aztán eleresztötte a gyereket. Fiam, az én nevemet sosē tudd, de sénki sē tudja, hogy engöm hogy hínnak, de azt sē, hogy én hun járok. Most tudod-é, hun vagyok én most fiam? Nem tudom. No látod, fiam." Végül a gyereket engesztelésből megajándékozta.³⁶

„Nincs nevem — írja Móricz Zsigmond ebből a hagyományból merítve, — neköm nincs nevem! Se éjjel, se nappal, soha sincs nevem!” A Csöpögtető csárdában Móricz szerint ismeretlenül így formé a nevét emlegető vendégekre: „Ide ügyeljenek! Ha mégeccő valaki kimondja azt az igét, hogy Rúzsa Sándor, annak az utolsó perce lösz!”³⁷

Megszólítása, főleg emlegetése: *Sándor bácsi, gazda, nagyparaszt, kögyelmes paraszt*. Ebben nyilvánvalóan névmágiás szorongások is lappangtak: Rúzsa Sándor is, az emberek is tartogattak az odaigézéstől.

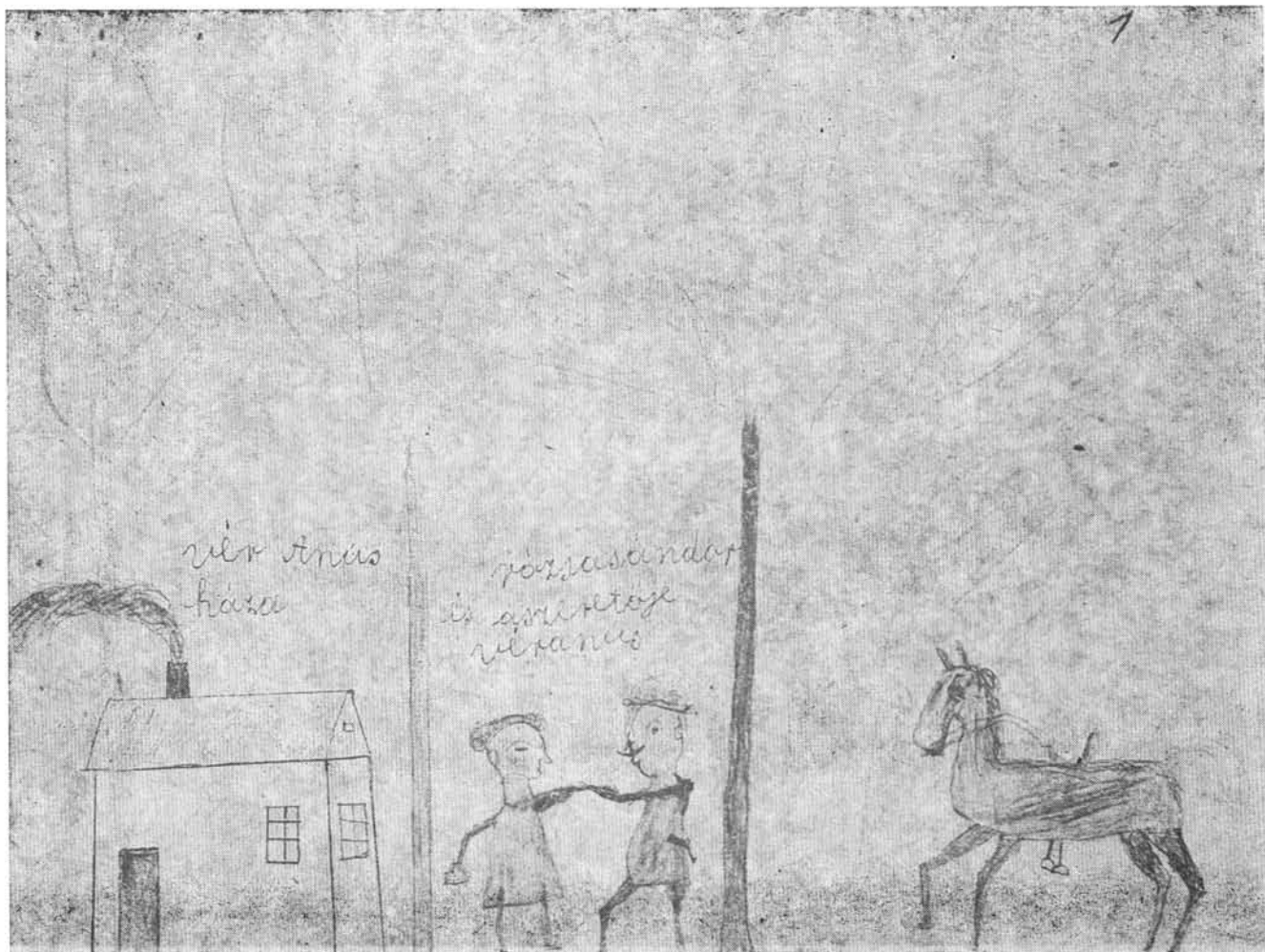
A maga módján betyár léte is ragaszkodik a valláshoz. Egy bizalmas rendőrtisztí följegyzés³⁸ szerint „ezt az elátkozott embert, akitől az egész környék retteg, még senki sem hallotta káromkodni, sőt azt sem tűri meg, hogy mások az ő jelenlétében káromkodjanak. Környezetétől megköveteli, hogy minden pénteken böjtöljenek. Ezen a napon a dohányzást sem engedi meg. Ajándék nélkül soha sem távozott szegény ember tőle, sem feleségétől. Utolsó falat kenyereket is megosztják a szegényekkel.

³⁵ *Jókai M.*, Lélekidomár (1889, kritikai kiadás Sándor István kiváló gondozásában); *Tömörkény I.*, Betyárlegendák. Szeged, 1898; *Bálint S.*, Történetek a szegedi betyárvilágból. Szeged 1961; *Krúdy Gy.*, Rúzsa Sándor. A betyárok csillaga Magyarország történetében. Budapest, 1923. Új kiadása: 1971; *Móricz Zs.*, Rúzsa Sándor lovát ugratja. Budapest, 1941. Rúzsa Sándor összevonja a szemöldökét. Budapest, 1942. *Neumann, R.*, Die Freiheit und der General. Wien-München-Basel 1958. Verlag Kurt Desch.

³⁶ Tombác János 649.

³⁷ *Móricz I.*, 83, 128, 288, 298.

³⁸ *Dömötör S.*, 22. Rúzsa koponyájáról *Lenhossék Mihály* híres antropológusunk megállapította, hogy nincs benne semmi aljasságra valló elem. *Herman O.*, A magyar pásztorok nyelvkinse. Budapest, 1914. 29.

Tombác János rajza Rúza Sándorról (Lantos Miklós fölvétele)

Reggel mindaddig nem fog hozzá semmihez, nem eszik, nem iszik, amíg nem meg mosakodott, és amíg nem imádkozott. Mindennap imádkozott.”

Ezt Móricz paraszti forrásától, Ágnes nénitől is többször hallotta.

Már a negyvenes években hírhedtté válik, de nem kerül kézre. A szabadságharc idején Kossuth Lajostól kap amnesztiát, amelyet állítólag Jókai Mór juttat el hozzá.³⁹ Legényeivel ott küzd Damjanich táborában. Majd ő is bűjdosni kényszerül, és igazában most kerekedik félelmetes hírű betyár belőle. Fejére hatalmas díjat tűznek ki, de a nép részben még mindig szabadsághősként, Kossuth barátjaként tiszteli, rejtegeti.

Élőszavas alsótanyai visszaemlékezés szerint szorongatott helyzetben is mindig föltalálta magát. Egyszer az üldöző pandúrok elől lovát a rétbre csapta, maga pedig egy szénagyűjtő gyerek kezéből kiragadta a villát és maga is gyűjtőgetni kezdett. A pandúr még meg is kérdezte tőle, nem látta-e Rúzsa Sándort. Nem is hazudott, amikor mondotta, hogy nem. Máskor egy drótostóttal cserélte el a ruháját meg a ládáját. Bitanggá vált lovát a pandúrok bekötötték a Város istállójába. Rúzsa Sándor arra jött és megkérdezte, honnan van itt annyi ember? Megmondták neki, hogy Rúzsa Sándor lovát nem tudja senki sem megülni. Ő majd megpróbálja. Katonaember volt, ért a lóhoz, szeretne ráülni. A lovat csakugyan elővezették, a nép pedig hitetlenül várta a tót próbálkozását. Csodálkoztak aztán rajta, hogy nem vetette le. Egyszer csak Rúzsa Sándor kinyargalt a kapun, nem is látták többé. Akkor világosodott meg előttük, hogy a betyár volt a maga személyében.

Sokszor tartózkodott a szegedi földhöz tartozó Csorván, komájánál, Katona Pálnál, akinek Kisgazda Pali volt a csúfneve. Benne is, feleségében is megbízott.

Egy nyári este már sötéttel érkezett a tanyába. Nem akart zavarogni, hanem egy közeli búza-táblában pihent le. Pali az istálló végénél üldögélt. Egyszer csak nyulat látott a semlyéken szaladni. Beszölt a fiának a puskájáért. Lőtt is a nyúlra, de éppen Rúzsa Sándor irányába, aki azt hitte, hogy az életére tör. Felelősségre vonta. Pali tiltakozott, ő csak a nyulat akarta eltalálni. A betyár mégis rátámadott, de Pali hirtelen összefogta Sándor subáját, amely belül meg volt rakva fegyverekkel, így aztán sikerült neki Pali bal karját átlóni. Kisgazda fia a szomszédba szaladt segítségért, de ott félreértették. Azt hitték, hogy Palinak Betyár nevű bikája vadult meg.

Rúzsa Sándort így megkötözték, és a pusztázókért szaladtak. Pali felesége, Masa Ágnes baltával homlokon vágta a betyárt. Így aztán megkövetelte a Sándor fejére kitűzött vérdíjat. A szomszédék megrettentek. Ha tudták volna, hogy Rúzsa Sándorról van szó, a világért nem mentek volna Kisgazda segítségére.

A bíróságon Ágnes égre-földre, a szeme világarra esküdzött, hogy a vérdíj őt illeti. Meg is kapta. Nem örülhetett neki sokáig: a lánya hirtelen meghalt, ő pedig megvakult, nem látta hát többé az eget és a földet.

Az elfogott Rúzsa Sándor rettenetes haragjában fenyegetőzni kezdett: kérje Csorva népe az Istent, hogy ő ki ne szabaduljon, mert akkor egész Csorva fölmege az égbe.⁴⁰

Halálra ítélték, de Ferenc József kegyelmet adott neki, és így börtönbe jutott, azonban Rudolf királyfi születésének öröme amnesztiában részesült. Miért kegyelmezett meg a király neki?

Vastag István 79 éves sövényházi, Kutyanyak dűlőbeli gazdától hallottuk (1965), hogy amikor Ferenc József a múlt század ötvenes éveinek legelején járt először Szegeden, híre sem volt még a vasútnak. Visszatérőben fogatán nagy kísérettel Félégyháza felé haladt, amikor Sövényházán a ménesjárás megmozdított csödérei — azt már nem tudta megmondani, hogy ezeket kik zavarták meg — a kocsit majdnem fölborították. Sándor jött betyárjaival a segítségére. Ferenc Jóska embere, aki mellette ült, előkapta a fegyverét, hogy Rúzsa Sándort lelője, a király azonban lefogta a kezét. A betyárok egészen Félégyházáig kísérték Ferenc Jóskát, ahol Rúzsa Sándor elköszönt tőle. Csak annyit kért, hogy legyen gondja mindig a szegény népre.

³⁹ Ezt sokan kétségbe vonják. Szamosújvárott 1876-ban a fegyházat meglátogatván, Rúzsa Sándorral is elbeszélgetett. Emlékeztette a betyárt az amnesztialevélre, amelyet ő vitt el neki. *Vita Zs.*, Jókai Erdélyben. Bukarest 1975, 199.

⁴⁰ Szabó Mátyás gyűjtése.

Ugyemben kérem meggyilkolásra
 sa mián - Róza Sándor grófnő
 gabális és a törvényháza
 nek kérek beíratni a grófnő
 kaja iránt vallom ezzel úgy
 mindenek Müller János, Urak
 minden Jan 23 1858

Csaba István

Masa Agnes
 név aláírás
 János, Anna, etc.
 pléhen

Masa Ágnes vallomása (részlet, a szerző birtokában)

Később Rúzsát megint elfogták, örökös rabságra ítélték, majd Kustin (Kufstein) várába zárták. Már tizenhét esztendeje raboskodott, amikor Baronka grófnő is, aki már akkor kommunista volt, idekerült. Sándor lett itt a szolgája. Amikor a grófnő kiszabadult, Rúzs Sándor arra kérte, hogy mondja meg Ferenc Jósának: emlékezzék meg arról az emberről, aki valamikor Félégyházáig elki-sérte.

A király nem is feledkezett meg róla. Még akkor este bevitték hozzá a subáját, kieresztették. Avval bocsátották el, hogy őfelsége a bécsi állomáson várja. Itt megkérdezte tőle, hogy tovább is be-tyár számít-e lenni. Sándor ígérte, hogy jóba foglalja magát. Erre a király pénzzel ajándékozta meg. Idehaza a felesége, Veszeka Julcsa mindennap várta.

Az öreg Vastag, aki élő életében olvasással nem sokat bajoskodott, e találko-zásról — akár olvasásból, akár hallomásból — aligha Krúdy említett regényéből értesült. Az anarchista Baronka grófnőt — ismerve Krúdyt — semmiképpen sem hagyta volna ki különő hőseinek galériájából. Nyilvánvaló, hogy a sövényházi mondánál vagy helyi képződményről vagy előttünk ismeretlen ponyvai, kalendáriu-mi szöveg folkorizálódásáról beszélhetünk csak.

Minden magyar regényolvasó tudja, hogy Krúdy mennyire ismerte a Ferenc József-korabeli Magyarország iratlan történetét, minden romantikus mendemon-dáját. Regényének egyetlen utalásából sem derül ki, hogy az eseménynek mi a forrása. Olvastán azonban az a benyomásunk, hogy Krúdynak mégsem saját lele-ménye, hanem eleven, nemesurak körében kerekedett hagyományból merít.

Krúdy a történetet úgy adja elő, hogy az uralkodó alföldi, jázsági útjáról 1850 nyarán érkezett Szegedre. Hallgassuk meg:

Kufsteinban (régi fénykép)

„Négy fekete csödör volt Ferenc József kocsija elé fogva. A leggyorsabb kocsilovak, amelyek az udvari istállókban találhatóak.” Az uralkodó éppen a tisztelgő küldöttségeket fogadta, amikor egy poros, négylovas útihintó fordult be a városba. Bach főminiszter jött rajta, azzal a hírrel, hogy Rúza Sándor összeesküvést sző Ferenc József ellen: azonnal el kell hagynia Szeged városát.

„Bach intézkedésére az első kocsin egy Lobkowitz herceg nevű őrnagy utazott, aki szőkés-vöröses arcával rendkívül hasonlított Ferenc Józsefhez. Ha valakit elfognak, legyen az a herceg... Az őrnagy kocsija után következtek a szokásos előfogatok, az ulánusokkal, zsandárokkal. Aztán egy szakasz lovas. Majd Ferenc József Grünne főhadsegéd társaságában...”

Rúza Sándor — folytatja Krúdy — azóta várta Ferenc József-et, mióta a hűvös hajnali szellő végiglehelte a pusztán. Ez rendszerint éjfél után szokott történni. Azt mondják a pásztorok, az időnek kezd amolyan éjfél utáni szaga lenni.

Ötödmagával várakozott Rúza Sándor egy ákácfa erdőben, amely némely helyen megragadt a pusztai homokban. A kiránduláshoz a legjobb legényeit válogatta össze.

Délután négy órára járhat az idő. Odakünn a síkság fölött a júniusi nap. Az erdő szélén feltűnik az első utazókocsi. Négy jó pejmen a hintóban, benne Ferenc József, aki útközben változtatott a megállapított kocsirenden. Talán nem akarta nyelni az útiport, amelyet az előtte haladó kocsik fölverték.

A síkság szélén, mint valami örült felleg; talpra állott bizonyos legelőméses, és egyenesen végigfutamodott a pusztán, Ferenc József kocsija elé... Az összeütközés a megvadult ménessel elkerülhetetlennek látszott.

Ferenc József egy pillanat alatt ledobta sarkig erő köpönyegét, és arra készülődött, hogy egy vakmerő ugrással odakint terem a hintóból. A császáron még mindig a díszegyenruha volt, melyben a küldöttségeket fogadta Szegeden.

„Ebben a másodpercben a közeli erdőben feketeinges lovasok nyargaltak ki, akik karikás ostoraikat kibontva gondolkodás nélkül a közelgő ménes elé vetették magukat... A középső lovas... ki nyújtotta azt a hosszú karját, amelynek tán párja sem volt Dorozsmától Szegedig, aztán ezzel a vitorlával meglengette a kezében tartott hurkot, hogy az elrepült, mint az istennyila.

Egyenesen a szemköztjövő vezércsődör nyakába. A csődör felágaskodott a hurok érintésére, aztán még vadabb elszántsággal vetette magát előre — egyenesen Ferenc József hintájáig — ott fogta le rohanásában az a rettenetes kéz, amely a hurok végét tartotta.

Ferenc József állva maradt a hintóban, amikor ezt a pusztai jelenetet néhány lépésnyire maga előtt szemlélte.

A rövidnyakú ember azután intett a legényeinek, a nyeregbe úgy ugrott fel, mint a tornász a bakra, és árvalányhajas kalapját megemelte Ferenc József hintója előtt... A betyárok tempósan haladtak a császár kocsija mögött, mint valami önkéntes kíséret... Az a félvad, bolondos lovaglás, amit a puszták fia, Ferenc József hintaja mögött rendeztek, legföljebb úgy tűnt föl, mint valamely kétségbeesett hőstett, amelyet vakmerő emberek, akiknek semmi vesztenivalójuk nincs: megreszkíroznak a nagy kísérettel, fegyveres emberekkel utazó császár mögött...

Város tornyai tünekednek föl a távolban, mint valami csodálatos megváltás. Az az elől lovagló, sohasem engedő, széleskötésű ember, aki mintegy ősvilági kentaur ül a ló hátán, aki egy másodpercre sem veszi le a hideg, firkészdő tekintetét, a feléje szegeződő puskacsőről, sem Ferenc József feléje forduló arcáról — most valamit kiált a hintó után:

Rúzsa Sándor üdvözlí fölségödét!

Sándort később elfogták, és a budai császári országos törvényszék elé állították. Halálra ítélték. Csak annyit kért, azt írják meg Ferenc Józsefnek, hogy ő volt az, aki legényeivel Szeged és Félégyháza között a kocsiját kísérte. Nemsokára staféta hozta Bécsből, hogy az uralkodótól kegyelmet kapott. Később a börtönből is szabadon bocsátották.

Hazajövet Budán Andrassy Gyulának fölízent, hogy Kufsteinből keresi Rúzsa Sándor. Azt kérte tőle, hogy tegye meg zsandárnak a szegedi földeken. A gróf ezt meg is ígérte, de mégsem teljesítette.

Eddig Krúdy Gyula.

Robert Neumann osztrák író Rúzsa Sándor-regénye szinte egyidőben íródott Móriczéval. Semmi nyoma, hogy Krúdy ábrázolását ismerte, Móriczcal pedig találkozott volna, és így nem is tudott magyar íróársai szándékáról.

Neumann nagypája falusi kocsmáros volt hazánkban. A betyárvilágról szóló személyes visszaemlékezéseit a már Bécsben született apró unoka kíváncsian hallgatta. A harmincas évek elején Rúzsa Sándorról szóló regény írására szánta magát. 1935-ben Budapesten járva, dokumentumokat gyűjtött tervezett műve számára. Ekkor már Londonban élt, ahova a fenyegető hitlerizmus kényszerítette. Rúzsa Sándor-regényét 1938—39-ben angolul írta. Páratlan sikere volt, megjelent Amerikában is. Lefordították norvég, finn és dél-amerikai spanyol nyelvre. A Metro-Goldwyn filmet akart készíteni belőle, de a háború idején az amerikai vezérkar a magyarbarát filmet nem tartotta időszerűnek.

A regény németül először Svájcban jelent meg (1944). Ezt követte egy angol olcsó kiadás. Csak 1958-ban jelent meg a regény végleges német fogalmazásban.⁴¹ Sajátos módon még egy kiadónak sem jutott eszébe, hogy magyarul is megjelenesse.

A korról való diagnózisa egyezett Móriczéval: a zsarnokság és embertelenség apokaliptikus szörnyetege ellen minden módon védekezni kell. Védekezni nemcsak a politikusok és hadvezérek körmönfont okoskodásával, szívtelen számításáival, hanem a mondák és legendák hőseinek küldetéstudatával is. Akár Móricznál, Neumann szemében is Rúzsa Sándor ilyen Parsifal-szerű *reiner Tor*, gyermekét hős,

⁴¹ Az íróról és regényéről személyes értesülések alapján *Krammer, J.*, Ein deutscher Rúzsa Sándor-Roman. Robert Neumanns „Die Freiheit und der General.” Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Philologica V, 47.

választott valaki volt, aki ösztönös, kegyelemszerű igazságérzésében és konvencióellenes magatartásában inkább példaképe népének és a szabadságnak, mint akár Kossuth Lajos, akár a többi híresség. Ez mindkettőjük regényében világos kifejezésre jut.

Nem méltatjuk az egész regényt, csak Krúdy és a sövényházi monda osztrák párhuzamával idézzük, amit Neumann Rúzsa Sándor és Ferenc József találkozásáról mond. Az osztrák író motiválása érettebbnek, regényszerűbbnek tetszik a balladaszerű magyar változatoknál:

Amikor a beteg betyár értesül, hogy az ifjú Ferenc József hazánkba készül, elfogására határozza el magát. Embereivel mindent megbeszél. Ő majd lövéssel ad jelet, hogy társai mikor jöjjenek támogatására. Akkor, amikor ő a császárt a hintóból maga mellé ragadja a nyeregbe.

Az országjáró Ferenc József Szegedre igyekezve, a tiszai kompot elhagyva, nyitott hintójára akart szállni. A parton egy magányos lovas várakozik: Rúzsa Sándor.

Csodálatos szép volt az ég. A betyár elsütötte pisztolyát, a levegőbe lőtt, mondván: Magyarország szabadságáért, Kossuthért, az elrejtett koronáért! Az uralkodó ezt a maga üdvözlésének gondolta, és Rúzsaiban a magyar nép ünneplőben megjelent képviselőjét érezte. Oda is szólt neki magyarul: köszönöm önnek, nagyon örülök!

Sándor a szavakat nem hallotta. Készült az uralkodó elbrálására, de embereit hiába kereste, nem látta az ünneplő seregben, ezek ugyanis duzzogtak rá. Figyelmeztetésük végett másodszor is a levegőbe lőtt. Erre a most már fölfeljövő katonai kíséretből valaki elkialtotta magát: Rúzsa Sándor! A többiek harsogva ismételték. A császár és a betyár „hallgatott — írja Neumann —, valami ritka feloldottságban, ritka egyedülletben egymással.” Rúzsa Sándor az uralkodó megtört arcára tekintett. Olyan mozdulattal szólt oda neki, amellyel egy egész életet feladott: ne féljen! Az uralkodó csak akkor ébredt magára a bűvöletből, amikor egy odarohanó főember Sándorra förmedt: el innen, nyomorult!

Ferenc József így megmenekült, a megvasalt betyárt pedig kétszáz zsendár kísérte börtönbe. A császár hősi magatartásáról szóló történet — valószínűleg Neumann költői nagytitka okán — az osztrák iskolai olvasókönyvekbe is belekerült.

Ott állottunk Móricz Zsigmond regényciklusának bölcsőjénél.⁴² Az író sokat beszélgetett művének szándékairól és kompozíciójáról. Sajnos, a trilógia harmadik kötetének megírására, amely éppen a nagyparasztnak szabadságharc utáni viselt dolgait örökítette volna meg, Móricz váratlanul bekövetkezett halála miatt már nem kerülhetett sor. Szó esett róla, hogy Rúzsa Sándort szembesíteni fogja a császárral. Bizonyos, hogy a már megírt műnek egy előbbi fikciója: Maradék Pál és Ferdinánd király összerendelése nagyszerűen találó volt. Krúdytól és Neumanntól függetlenül Móricz is érezte, hogy az ország koronázatlan uralkodójának és a magyar puszták koronázatlan királyának találkoznia kell egymással. Az ő látomása erősebb és tanulságban nyilván fölért volna a másik két regény epizódjával.

A Rúzsa Sándor-történetek tüzetes áttekintése, rendszerezése: mondai közhelyek, ponyvairodalmi átvételek adaptációja, élőszavas hagyomány és már írásba rögzített szövegek cseréje, vándorlása, rendszerezése még a jövő aprólékos kutatás feladata.⁴³ Alighanem kis monográfia telnék ki belőle. Mindenesetre a szegedi Tombácz János ajkáról megelevenülő életsor a legterjedelmesebb, amit a népköltészeti kutatásnak *Sándor bácsi* viselt dolgairól parasztelőadásban eddig megörökítenie sikerült. A teljességről mi is már eleve lemondunk. Csak néhány jellegzetesnek érzett, kevésbé ismert epizód kiemelésére vállalkozunk.

Ismeretes, hogy a Temesköz, más néven Bánát magyar népe túlnyomóan oda-települt szegedi sarjadék. Vöőné Zattler Gabriella⁴⁴ több Rúzsa Sándor-hagyományt örökített meg *Omor* vegyesajkú: magyar—román faluban:

⁴² *Bálint S.*, Móricz Zsigmond Szegeden. Délvidéki Szemle 1943. 308; Móricz Zsigmond a Rózsa Sándor írása közben. Kortárs 1967. 1398; A Rózsa Sándor műhelyéből. Móricz Zsigmond születésének 90. évfordulójára. Tiszatáj 1969. 658.

⁴³ Adalékok többek között *Dömötör*, *Békés* műveiben, továbbá *Fejérváry J.*, A szegedi vár kazamatái. I—V. Szeged, 1932, 2040. Endrényi Lajos nyomdája. A Szegedi Friss Újság folytatásos ponyvaszerű regényének különnyomata.

⁴⁴ *Vöőné Z. G.*, Omori néphagyományok Rózsa Sándorról és Petru Manturól. Nyelv- és iroda-

Vót egy gazdag embőr, oszt nem adta mög a tartozását egy szögény embörnek. Rúzsa Sándor ezt möghallotta. Elmönt ahhon a gazdag embörhön, lészámoltatta a pézt, amönnnyivel tartozott az embör, még többet is, oszt az egészet elvitte a szögény embörnek.

Möntek az asszonyok a piacra, itt Dëttára az erdön körösztü. Régebben erdő vót itt mindönütt. Egy szögényebb asszony mög egy gazdag asszony mönt, oszt beszélgettek, hogy mit csinálnának, ha gyünne Rúzsa Sándor. A szögényebb asszony aszongya: sëmmit së. Ú nem félt, de a gazdagabb asszony az félt. Elkezdte szidni Rúzsa Sándort, aki a bokorbú hallgatta. Oszt úgy mönt, hogy elibük került a két asszonynak. A gazdagabb asszonynak adott pézt, hogy vögyön neki lakatot a vásárbúl.

Mikó visszafelé gyüttek a piacrúl, akkó mögint az asszonyok elejibe állt, várta úket az úton. Amék a lakatot hozta, annak a bicskával, amit kivött a zsebibül, kihásította a száját. Beletötte a lakatot, belakatofta, osztán akkor mögmondta, hogy ezt azé kapta, mer Rúzsa Sándort szidta. Tuggya mög, hogy ú Rúzsa Sándor.

A falubeli, magyarul is beszélő románok szintén ismerik Rúzsa Sándor viselt dolgait, de a magyarok is természetesen Petru Mantu bánáti román betyárnak balladában, mondában megörökített életét. A két mondai hagyomány között természetesen sok az egyezés.

Rúzsa Sándort a bánáti németség is emlegeti.⁴⁵

A Lippa melletti *Temesújfalu* (Neudorf) hagyománya szerint a környék barlangjaiban húzódott meg. Egy kegyetlen báró nagyon sanyargatta a szegényeket, akik ezt a betyárnak is elpanaszolták. Történt ugyanis, hogy a báró kikocsizott. Meglátta, hogy a népek milyen szép hizott marhái vannak. Potom áron akarta megvásárolni. Amikor a gazdák vonakodtak, fizetés nélkül elhajtatta a teheneket. Se pénz, se posztó, tenni azonban nem lehetett semmit.

Rúzsa Sándor ezt megtudta. Amikor ősszel a báró szarvasra vadászott, a betyár elfogta. A pénzt elszedte, nyergét szögekkel verte tele, a bárót pedig szorosan odakötözte. Ezután a lóra jól rávert hogy félholt terhét vigye haza.

Szabó Ferenc jegyezte föl⁴⁶ a következő *kondorosi* történetet:

Egyszer Szögedében, a színházban Rúzsa Sándorról akartak játszani. Ő ezt megtudta, embereivel odament és közbeszólt a játéka: Csönd! Akinek ékszere, órája van, hozza ide! Mikor összeszedték az ékszereket, órákat, Rúzsa Sándor azt mondta; No, most igazán Rúzsa Sándor játszott! Tizenöt percig senki se mozduljon, mert meghal! Azzal elmentek.

Szabó joggal föltételezi, hogy a történet nyilván már a Móricz-költötte szegvári bál folklorizációja.

Az osztrák, főleg helyi hagyománnyal legújabban a Kufsteinben élő hazánkfia, Náday Károly foglalkozik. Lőrinczi László francia és angol ponyvairodalmi szálak után nyomoz.⁴⁷

FERENC JÓZSEF. Mátyás király óta legelső uralkodónk, akinek személyéhez hosszú élete, de nyilván többszörös szegedi időzése miatt is gazdag helyi hagyományvilág fűződik. Katonánótáinknak is alighanem legemlegetettebb alakja.⁴⁸

Egy, imént már bemutatott sövényházi monda arról szól, hogy közvetlenül a szabadságharc utáni években Ferenc József a szegedi pusztán találkozott Rúzsa Sándorral.

Az országjáró Ferenc József és Erzsébet királyné később 1857-ben ünnepélyes fogadtatásban részesült Szegeden. Ehhez előzetesen el kell mondanunk, hogy az uralkodó ellen elkövetett sikertelen merénylet (1853) ihlette azt a fogadalmat, amely

lomtudományi Közlemények VIII, 1. 1964. Vö. még *Ferenczi I.*, Rózsa Sándor és társai. Jugoszláviai magyar néphagyományok. Somogyi-könyvtári műhely 1974. 3. sz.

⁴⁵ A Hét (Bukarest) 1974. dec. 20. Erhard Recktenwald német nyelvű gyűjtése nyomán.

⁴⁶ Szabó F., Békés megyei néphagyományok Rózsa Sándorról. Néprajz és Nyelvtudomány 1959.

⁴⁷ Lőrinczi L., Rózsa Sándor lóháton és gyalog. A Hét 1978, 45, 46, 47. sz.

⁴⁸ Kálmány L., A király a népköltésünkben. SzH. 1883, 239. sz.

a bécsi *Votivkirche* építéséhez vezetett. Ablakainak 1945-ben tönkrement üvegfestményei a monarchia leghíresebb búcsújáráshelyeinek legendáit ábrázolták, köztük az alsóvárosi kegyképét is.⁴⁹ Ez az ábrázolás nyilván Ferenc József és Erzsébet szegedi látogatásával is összefügg, amikor megfordultak az alsóvárosi templomban is. Erzsébet ekkor ugyanis várandós volt. Végre hogy fia szülessen, régimódi parasztasszonyok módjára kegyhelyekre is eljárt könyörögni, fogadalmat tenni.

Tápai hagyomány szerint, mint már említettük, Erzsébet királyné *sorvadó* beteg volt. Az udvari dámák rontották meg, akik a király után sóvárogtak. A legjelesebb orvosok sem tudtak rajta segíteni. Amikor Ferenc Jóska híret hallotta a szentemberként tisztelt Tápai Pista tudományának, Erzsébettel együtt titokban, éjszakának évadján négy feketelovas hintón fölkereste. Így szól hozzá: Pista fiam, gyógyítsd meg a feleségömet! Mán csak benned van mindön bizodalمام.

Pista bácsi meg is gyógyította. A király kérdezte, hogy mivel tartozik. Tápai Pista azt mondta, semmivel sem, de ha mégis valamit szárn, adjon a temetői kápolna oltárára gyertyatartókat, mert azok ott még hiányoztak. A királyi ajándékozás — természetesen a monda szerint — meg is történt.

Nagy Czirok László jegyezte föl⁵⁰ azt a halasi hagyományt, amelyet nyilván a mi népünk is ismert, hogy Erzsébet királyné hírét hallván Ráday kegyetlenségeinek, a királlyal együtt váratlanul meglátogatta a szegedi várat. Fölháborodott, amikor látta a vizsgálati fogságban tartott, förtelmes piszokban, emberi ürülékben, bűzben senyedő rabokat. A király parancsára kénytelenek voltak velük embermódra bánni: tisztába tették, majd világos terembe helyezték, tisztességes ellátásban részesítették őket, de amikor szabadulásukra került sor, éjszakának idején úgy lökték ki őket bosszúból a várkapun.

Ferenc József az árvíz (1879) idején, majd az újjáépítést követő országos ünnepéseken (1883) ismét megfordult Szeged városában.

A városháza öregharangját csak legritkábban, nagyon ünnepélyes alkalommal, továbbá nagy gyász idején szólaltatták meg. Amikor a víz betörését jelezte, az öregharang elhallgatott:

„Szárnyrakelt — írja Tömörkény⁵¹ — Szegeden a szerteszt szóródott nép nyelvén a monda arról, hogy a harang megnémult. Azután hónapok múltak, évek teltek, a harang néma maradt. Mígnem valami negyedfél esztendő múlva a föltámadt várost meglátogatni eljött a király. E fölött való örömben — beszél a népmese — a harang meggyógyult, elhasadt szíve egybeforradt, s mély kondulással szól ki megint a népekhez a mezőre: megjött gazdánk, a király.

Amikor az árvíz élménye még eleven volt, ilyenkor virrasztottak is, hiszen az évforduló hajnalán még századunk első évtizedeiben is az összes szegedi harangok hajnalban egy óra hosszáig zúgtak. Ez volt a *Gergő napi harangszó*. „Tíz év előtt — emlékezik szintén Tömörkény⁵² — még alig volt szegedi család, amelyik fönt ne virrasztott volna ez éjszakán. Mővární, míg a harang szól, és szép, erős hangjának mély bűgása fölidézte a lelkekben a régi emlékeket, a megpróbáltatás éjszakáját. Ma már ezt is feledik.”

Amikor a király meghalt, Tömörkénynek egy öreg süket hajóseMBER azt monddta, hogy a harangnak most bánatában meg kellett volna ismét repednie.⁵³

Az ünnepségek idején a király evett a szegedi halászok híres főztjéből, a paprikáshalból, amellyel bográcsból kínálták meg. Nem tudni, hogyan jutott a szegedi halászok körébe az a hiedelem, hogy Ferenc József is balász volt. „Tudni kell — írja⁵⁴

⁴⁹ *Missong, A.*, Heiliges Wien. Wien, 1933, 168.

⁵⁰ *Nagy Czirok L.*, A Ráday-kor. A szegedi vár titkai. Kiskunhalas 1962, 32.

⁵¹ *Tömörkény I.*, Kongj városháza öreg harangja. SzN. 1898, 61. sz.

⁵² Rónasági csodák 54.

⁵³ A kraszniki csata 396. József a haranggal.

⁵⁴ *Bitó J.*, Az én kiskirályságom, 80.

Bitó János halászmester —, hogy minden európai uralkodóház minden férfi tagjának fiatal korában valami mesterséget kell választani és azt kitanulni. Hát Ferenc József éppen a halászmesterséget választotta.” A különös az, hogy ezt a mendemondát történeti források is tényként erősítik meg.⁵⁵

Alsótanyán, a későbbi Királyhalmon, a mostani Ásotthalmon Ferenc József 1883-ban egy új iskolát is felavatott. A horgosi állomásra érkező királyt a falu bírónak akarta megválasztani, mert a régi bíró éppen meghalt. Pálffy Antal tanyai kapitány a maga ünneplő sárgakocsijára tessékelte a királyt, amikor az iskolaavatásra indult. Később itt állították fel a király szobrát is. Mesélik, hogy egyszer egy gyerek kódbással behorpasztotta, mire vér kezdett belőle folyni.

Ferenc Józsefekre az öregek máig tisztelettel emlékeznek. Amikor kimondják a nevét, nagyidejű tanyaiak még hozzáteszik: *nyúgodjon*. Ezt egyébként csak akkor mondják, amikor legkedvesebbeiket: elhalt szüleiket, házastársukat, gyermekeiket emlegetik.

Mórahalmon jegyezte föl Szabó Mátyás azt a mondaszerű, dicséretként és gúnyként egyaránt fölfogható hagyományt, hogy Ferenc József mindig arra tanította a magyart, ha esik az eső, húzódjék ereszet alá.

Tömörkény jegyzi meg, hogy öregek nem szerették, ha valaki a kártyában, különösen a fiatalabbak a *csikó* helyett *királyt* mondtak. Ebbe a tartózkodásban nyilván még névmágiás szorongások is meghúzódtak. Tiszteljük meg, de ne emleges-sük, mert adóért, katonáért majd meg talál jelenni közöttünk. „A király neve fölöttébb kímélendő — mondja⁵⁶ az író —, és nem arra való, hogy a neve a kártya között emlegettesék. A kártya-királyok neve ezért nem is ez, hanem csikó, azon lovak után amelyeken rajtuk a kártya-királyok ülnek.”

RUDOLF. Királyfi, Ferenc József és Erzsébet fia. Mint ismeretes, Mayerling vadászkastélyban voltaképpen máig tisztázatlan körülmények között lelte halálát. A szertelenségekre hajló trónörökös kitűnően beszélt magyarul, hazánkban és népünk körében jól érezte magát. Ebből adódott, hogy a magyarság annyira szívébe zárta és halálába nem akart, nem tudott belenyugodni. Nem halt meg, él.⁵⁷ Világgá kényszerítették, messzire bújdosott, de majd eljön az ideje, amikor trónját elfoglalja és a magyarnak pártját fogja.

Kanizsai öregek szerint Ferenc József egyszer azon vitakozott a dúsgazdag Rotschilddal, hogy melyikük a gazdagabb. A zsidó azt mondta, hogy az egész királyi palota padozatát is ki tudja arany pénzzel rakatni. A király kissé hitetlenkedett, de megengedte neki. Amikor ezt Rudolf meghallotta, megbotránkozott rajta. Meg is mondta atyjának, de ha már így áll a dolog, a pénzt csak élével lett volna szabad lerakni, mert így a király koronás képét taposta meg rajta. Rudolfban a harag továbbra is forrt, és egy vadászaton Rotschildot agyonlőtte. Nyomban elment a királyhoz: atyám, mit érdemel az, aki embert ölt? Halálért halált. Akkor itt vagyok, ítélj halálra. Ferenc József ezt nem tette meg, de fiát mégis kénytelen volt száműzni az országból. Erzsébet királyné azért bolyongott olyan sokat a világban, hogy fiát megtalálja, de hiába.⁵⁸ A nép várta, hogy édesanyja temetésére (1898) hazajön.⁵⁹

⁵⁵ „Alles Lob verdient der Kaiser als Familienvater (Ferenc királyról szólva). Es gibt in Kaiserreiche keine bessere, achtenswertere Hauslichkeit, als die seine. Von dem vorgeschriebenen höheren Bildungsgang abgesehen, erlernt jedes Mitglied der kaiserlichen Familien ein Handwerk: die Erzherzoge Zimmern oder Tischlern, und der Kronprinz webt.” *Sealsfield, Ch.*, Österreich, wie es ist. Wien, 1919, 135.

⁵⁶ Vizenjárom és kétkezi munkások 106.

⁵⁷ *Herrmann A.*, Rudolf királyfi a mondában. Ethn. 1916, 1.

⁵⁸ Egyik tanítványunk gyűjtötte (1935). Nyilvánvaló későbbi változata Kálmány szövegének. *Hagyományok I*, 159.

⁵⁹ SzN. 1898, 226. sz.

Tápaiak szerint úgy menekült el, hogy egy béreslegénnyel ruhát cserélt. A király katonasággal kerestette fiát, A legény nem állott meg a katonák szavára, azért lelőtték. Őt temették el nagy udvari pompával, Rudolf helyett.

A bújosos Rudolfot a nép mindenfelé rejtegette. A *tápai* szerűskertben is bújkált, egy 8 éves kislány hordta neki az ennilót. Kálmány *verbicaiaktól* hallotta, hogy a szomszédos Besenyőn dolgozó kubikosok között is megjelent Rudolf. Egyiküknek kezéből kivette a talicskát, feltaszította a töltésre. Utána az embereket összehívatta. Hitványas ruháját kigombolta, és megmutatta, hogy Ő a Rudolf. Beszélgetett velük, bérüket keveslette. Utána elővette a bugyellárisát, és mindegyik embernek adott 5-5 forintot. Elköszönt tőlük, de kérte őket, hogy senkinek el ne árulják, hogy itt járt.⁶⁰

Népmesei és ponyvaregényi mozzanatokban, nyilván még panoktikumi reminiszcenciákban is ugyancsak bővelkedik egy századunk harmincas éveiben megörökített *gyevi* változat.⁶¹ Eszerint a király Rotschild lányának tette volna a szépet. Ezt Rudolf nagyon röstellte és a lányt agyonlőtte. Az apa elment a tájékozatlan királyhoz, és ítéletet kért tőle: mit érdemel az a bűnös, aki meggyilkolt valakit? Halál fejibe halált. Jól van — felelte a zsidó —, szavadat adtad. Tudd meg, hogy fiadat ítélted el, mert lányomat elpusztította. A királyi szót nem lehetett megmásítani. Megölni nem ölette meg, hanem fényes átemetést rendezett, Rudolf pedig vádlója kezébe került. Ez vasketrecbe záratta, kínozza, éhezette. Ebbe a szobába senki sem léphetett be. Egyszer az egész család elutazott, csak a szolgáló maradt otthon, aki lakatos vőlegényével kinyitotta az ajtót. Rudolf már bőrig lesoványodott. Arra kérte őket, hogy rakják ládába, üljenek vele vonatra és vigyék Kossuth Lajoshoz. Így is történt. Kossuth most azzal hívatta magához a királyt, hogy olyan három madarat mutat neki, amilyent fia halála óta nem látott. Ferenc József meg is érkezett Kossuthhoz, aki megígértette vele, hogy a szoba függönye mögé rejtett Rudolfot a szolgálot és a lakatost nem lövi le. Amikor meglátta fiát, csakugyan a fegyveréhez kapott és célozni akart, de ebben Kossuth megakadályozta. A király ezután visszament Bécsbe, Kossuth most Rudolfhoz fordult: Ne búsulj semmit, leszel te még király, én teszem majd a fejedre a koronát.

Amikor az első világháború kitört, a bujosos Rudolf ezt üzenete apjának Bécsbe: Édös tanító apám, hallom, hogy bajban vagy, Hazamönjek-é mögsegíteni? Gyere lelköm, gyerököm, — viszonozta a király — rúzsákkal rakatom ki az utadat! Inkább Rotschild-fejekkel rakasd ki! — üzenete vissza Rudolf a kengyelfutóval. Azt az egyet nem tőhetöm Édös fiam, mert űk nyomják neköm a pézt a háborúhon. Így hát csak nem jött haza Rudolf királyfi.⁶²

Magunk is hallottuk gyermekkorunkban, hogy Hindenburg német hadvezér nem más, mint Rudolf, aki majd diadalra juttatja a magyarok ügyét és megalapítja az aranykort.

Amikor Ferenc József meghalt, Tömörkény szerint⁶³ öregek hittell erősítették, hogy a háborúnak most már hamarosan vége lesz. Mert most már megjött bujosásából a *Rudol*, hozza a békét. Mert ez az új király ez a *Rudol*, csak éppen más néven van, hogy az ellenségek föl ne ismerjék.

Tömörkény a századfordulón sok paraszti tisztaszobában látta Rudolf képét is. A szentképek mellett még Ferenc József, Erzsébet, Kossuth, Rudolf. „Erzsébet és Kossuth képére gyászfátyolt akasztanak, leginkább olyat, amelyet már halottérrt kalapon vagy sipka körül viseltek. Rudolfnak ebből nem jutott, mert ez nem halt meg, hanem csak el van tüntetve.”⁶⁴

⁶⁰ Hagyományok I, 160.

⁶¹ Barna Dezső tanítójelölt gyűjtése (1935). Változata *Herrmann* 9.

⁶² Kálmány kéziratoss gyűjtéséből *Herrmann* 10.

⁶³ A kraszniki csata 400.

⁶⁴ Munkák és napok 207.